

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Συμβουλευτική εφαρμοσμένη σε εκπαιδευτικά και κοινωνικά πλαίσια»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ντροπή και κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία: Σχέση με τη
Θεωρία του Νου»**

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Καραστάθη Ιωάννα

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μισαηλίδη Πλουσία

ΙΩΑΝΝΙΝΑ, 2019

Ευχαριστίες

Προτού ξεκινήσω την παρουσίαση της διπλωματικής μου θα ήθελα να ευχαριστήσω όλα εκείνα τα άτομα που με τον δικό τους ξεχωριστό τρόπο συνέβαλαν στη διεξαγωγή και ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής μου διατριβής.

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κυρία Πλουσία Μισαηλίδη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για την καθοδήγηση, την αμέριστη υποστήριξη της και την υπομονή της σε κάθε στάδιο εκπόνησης της εργασίας. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Ανδρέα Μπρούζο, Καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και υπεύθυνου του μεταπτυχιακού προγράμματος για την ευγενική και διακριτική στήριξη που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας.

Επιπλέον, νιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τη συμφοιτήτρια μου Τάντου Μαρία, για την ενθάρρυνση και την υποστήριξη της σε κάθε δυσκολία που προέκυπτε κατά την εκπόνηση της εργασίας, καθώς και για την άψογη συνεργασία της σε κάθε στάδιο διεξαγωγής της έρευνας.

Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διευθυντές και τους εκπαιδευτικούς του 4^{ου} Δημοτικού Σχολείου Λευκάδας του 9^{ου} Δημοτικού Σχολείου Καρδίτσας, οι όποιοι με δέχθηκαν στα σχολεία τους και συνέβαλαν στη διεξαγωγή της έρευνάς μου, καθώς και τους μαθητές που με προθυμία συμμετείχαν στην έρευνα.

Τέλος, θα ήθελα να πω ένα τεράστιο «ευχαριστώ» στην οικογένεια και τους φίλους μου για την υπομονή τους και την ουσιαστική συμπαράσταση που μου προσέφεραν σε κάθε στάδιο διεξαγωγής της εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Abstract	6
Εισαγωγή.....	7
1. Ντροπή στην παιδική ηλικία	9
1.1 Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα	9
1.2 Ντροπή: Ορισμός - βασικά χαρακτηριστικά	10
1.3 Προδιάθεση για ντροπή στην παιδική ηλικία.....	13
2. Κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία	16
2.1 Κοινωνικό άγχος: ορισμός και βασικά χαρακτηριστικά	16
2.2 Έρευνες που μελέτησαν το κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία	17
3. Θεωρία του Νου στην παιδική ηλικία	20
3.1 Θεωρία του Νου: Ορισμός και βασικά χαρακτηριστικά	20
3.2 Ανάπτυξη της ΘτΝ στην παιδική ηλικία.....	22
4. Σχέση ΘτΝ με τη ντροπή και το κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία	25
4.1 Σχέση ντροπής - κοινωνικού άγχους.....	25
4.2 Σχέση κοινωνικού άγχους -ΘτΝ.....	27
4.3 Σχέση ντροπής-ΘτΝ	29
4.4 Η παρούσα έρευνα.....	31
5. Μέθοδος	32
5.1 Συμμετέχοντες.....	32
5.2 Ερευνητικά εργαλεία.....	32
5.2.1 Κοινωνικό άγχος.....	32
5.2.2 Ντροπή	33
5.2.3 ΘτΝ.....	34
5.3 Διαδικασία.....	37
6. Αποτελέσματα	39
6.1 Περιγραφική στατιστική.....	39
6.1.1 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις μέτρησης της ντροπής	39
6.1.2 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις κοινωνικού άγχους .	40
6.1.3 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις στα έργα της ΘτΝ...	40
6.2 Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας.....	44
6.2.1 Μερικές συσχετίσεις.....	47

7. Συζήτηση	49
7.1 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στο κοινωνικό άγχος.....	49
7.2 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στην προδιάθεση για ντροπή	50
7.3 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στην ΘτΝ	50
7.4 Σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και το κοινωνικό άγχος	51
7.5 Σχέση ανάμεσα στα έργα ΘτΝ και το κοινωνικό άγχος.....	52
7.6 Σχέση ανάμεσα στα έργα ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή	53
7.7 Σημασία της παρούσας έρευνας.....	53
7.8 Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα	54
Βιβλιογραφία.....	56

Περίληψη

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας ήταν δύο. Πρώτον, εξετάστηκε η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την Θεωρία του νου (ΘτΝ), σε 187 παιδιά ηλικίας 10-12 ετών. Δεύτερον, εξετάστηκε η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στις τρεις αυτές μεταβλητές. Για τη μέτρηση της ντροπής χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο Brief Shame and Guilt Questionnaire for Children (Novin & Rieffe, 2015) και για την αξιολόγηση της ΘτΝ χρησιμοποιήθηκαν το έργο «Παράξενες ιστορίες» (Strange Stories, Happé, 1994) και το Έργο Πραγματικών και Παραπλανητικών Συναισθημάτων (Real and Deceptive Emotion task (Dennis, Barnes, Wilkinson & Humphreys, 1998). Για τη μέτρηση του κοινωνικού άγχους χρησιμοποιήθηκε η ελληνική εκδοχή της Κλίμακας Κοινωνικού Άγχους για Παιδιά ή Social Anxiety Scale for Children- Revised (SASC-R, La Greca & Stone, 1993). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η προδιάθεση για ντροπή συσχετίζεται θετικά με τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους των παιδιών. Ωστόσο, τόσο η προδιάθεση για ντροπή, όσο και το κοινωνικό άγχος δεν βρέθηκε να συσχετίζονται με τη ΘτΝ. Τέλος, διαπιστώθηκε ότι το φύλο και η ηλικία των παιδιών δεν επηρεάζουν τη σχέση της ντροπής και του κοινωνικού άγχους με τη γνωστική και συναισθηματική διάσταση της ΘτΝ.

Λέξεις-Κλειδιά: γνωστική διάσταση, Θεωρία του Νου, κοινωνικό άγχος, συναισθηματική διάσταση, παιδί, προδιάθεση για ντροπή

Abstract

The aims of the present study were two. First, it was aimed to investigate the relationship between social anxiety, shame-proneness, and Theory of Mind (ToM) in 187 children aged 10 to 12 years. Second, it was aimed to investigate the effect of gender and age on these three variables. The scale 'Brief Shame and Guilt Questionnaire for Children' (Novin & Rieffe, 2015) was used to measure shame-proneness and for the assessment of ToM, two instruments were used: the task 'Strange Stories' (Happe, 1994) and the task 'Real and Deceptive Emotion Task' (Dennis, Barnes, Wilkinson, & Humphreys, 1998). For the assessment of children's social anxiety the Greek version of the scale 'Social Anxiety Scale for Children or Revised' (SASC-R, La Greca & Stone, 1993) was used. The results showed that shame was positively correlated with children's social anxiety. However, no statistically significant correlation was found between shame-proneness, social anxiety and ToM. Finally, it was found that children's gender and age did not affect the relationship between shame and social anxiety with the cognitive and the emotional dimensions of ToM.

Key-words: affective dimension, child, cognitive dimension, shame-proneness, social anxiety, theory of mind

Εισαγωγή

Η ντροπή θεωρείται ένα ιδιαίτερα έντονο και συχνά αντιπαραγωγικό συναίσθημα. Έχει συνδεθεί με αισθήματα κατωτερότητας, προσωπικής ανευτέλειας και αδυναμίας (De Hooge, Breugelmans, Wagemans, & Zeelenberg, 2018 . Gilbert 1992) και με την επιθυμία του ατόμου να ξεφύγει, να κρυφτεί ή να εξαφανιστεί (Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007). Ενώ τα περιστασιακά αισθήματα ντροπής είναι δυνατόν να είναι λειτουργικά, καθώς εξυπηρετούν κοινωνικούς στόχους (Muris & Meesters, 2014), η προδιάθεση για ντροπή φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ψυχοπαθολογία. Υπάρχει ένα αυξανόμενο σώμα από έρευνες που αποδεικνύουν ότι η προδιάθεση για ντροπή συνδέεται με διάφορες μορφές ψυχοπαθολογίας, συμπεριλαμβανομένων της κατάθλιψης (Bilevicius et al., 2018), των διατροφικών διαταραχών (Porter, Zelkowitz, & Cole, 2018) των διαταραχών της προσωπικότητας (Peters, Geiger, Smart, & Baer, 2014) και του άγχους (Muris, Meesters, Bouwman, & Notermans, 2014).

Υπάρχουν σταθερές ενδείξεις ότι η προδιάθεση για ντροπή είναι ιδιαίτερα συναφής με το κοινωνικό άγχος, καθώς πολλές μελέτες έδειξαν ότι η προδιάθεση για ντροπή συνδέεται τόσο με τα συμπτώματα του κοινωνικού άγχους όσο και με την διαταραχή κοινωνικού άγχους (Gilbert & Miles, 2000. Fergus, Valentiner, McGrath, & Jencius, 2010). Το κοινωνικό άγχος ορίζεται ως ένας επίμονος φόβος που βιώνει το άτομο όταν βρίσκεται σε μια ή περισσότερες καταστάσεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης ή σε καταστάσεις έκθεσης και πιθανού έλεγχου από κάποιον εξωτερικό παρατηρητή (APA, 2013). Έχει διαπιστωθεί ότι η προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος μοιράζονται αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, όπως είναι τα υψηλά επίπεδα ανησυχίας, συνοδευόμενα από αυξημένη αυτοσυνείδηση, φόβο έκθεσης και ανησυχία αξιολόγησης (Hedman, Ström, Stünkel, & Mörtberg, 2013). S, 2013). Έρευνες που έχουν διεξαχθεί κατά κύριο λόγο σε εφήβους και ενήλικες έδειξαν σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των δύο καταστάσεων (Hedman et al., 2013. Lazarus & Shahar, 2018. Michail & Birchwood, 2012). Ωστόσο, δεν έχουν βρεθεί έρευνες που να εξετάζουν τη σχέση προδιάθεσης για ντροπή και κοινωνικού άγχους στην παιδική ηλικία. Ένας από τους στόχους της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή και τα συμπτώματα του κοινωνικού άγχους σε παιδιά ηλικίας 9 – 11 ετών.

Έπειτα, κύρια έμφαση στη μελέτη δίνεται στη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την ικανότητα ΘτΝ στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Η θεωρία του Νου (ΘτΝ) ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να αποδίδει νοητικές καταστάσεις, όπως επιθυμίες, προθέσεις, συναισθήματα, πεποιθήσεις και γνώσεις στον εαυτό του και στους άλλους (Premack & Woodruff, 1978). Αρκετές μελέτες καταδεικνύουν τη σχέση μεταξύ της ΘτΝ και του κοινωνικού άγχους στην παιδική ηλικία και την εφηβεία (Banerjee & Henderson, 2001. O'Toole, Hougaard, & Mennin, 2013). Παράλληλα, αναφορικά με τη σχέση της ικανότητας ΘτΝ και της ντροπής από έρευνες σε παιδιά και εφήβους διαπιστώθηκε ότι παιδιά μικρότερης ηλικίας που βίωναν ντροπή επικεντρώνονταν στις αντιδράσεις των άλλων, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά βασίζονταν συχνότερα στα δικά τους πρότυπα για να πραγματοποιήσουν πραγματικές αυτοαξιολογήσεις (Ferguson, Stegge, & Damhuis, 1991. Heerey, Keltner, & Capps, 2003). Ωστόσο, ύστερα από βιβλιογραφική ανασκόπηση δεν βρέθηκαν έρευνες που να έχουν εξετάσει τη σχέση ανάμεσα και στις τρεις αυτές μεταβλητές στο συγκεκριμένο πληθυσμό, γεγονός που θα αποτελέσει έναν από τους στόχους της παρούσας έρευνας.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύονται οι έννοιες της ντροπής, του κοινωνικού άγχους και της ΘτΝ, εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στις τρεις μεταβλητές και παρουσιάζονται προηγούμενες μελέτες που διερεύνησαν τη μεταξύ τους σύνδεση. Στο τέλος της ενότητας, περιγράφονται οι στόχοι, οι ερευνητικές υποθέσεις και τα ερευνητικά ερωτήματα. Στην επόμενη ενότητα, γίνεται η παρουσίαση της μεθοδολογίας της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι συμμετέχοντες, τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και η ερευνητική διαδικασία που ακολουθήθηκε. Στην τρίτη ενότητα, περιγράφονται οι στατιστικές αναλύσεις για τον έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων και ερωτημάτων που τέθηκαν. Τέλος, στην τέταρτη ενότητα επιχειρείται ο κριτικός σχολιασμός των αποτελεσμάτων, συγκριτικά με προηγούμενες μελέτες στην περιοχή. Παράλληλα, γίνεται αναφορά στους περιορισμούς της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

1. Ντροπή στην παιδική ηλικία

1.1 Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα

Η ντροπή ανήκει στα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα, και μαζί με την ενοχή, την αμηχανία και την υπερηφάνεια αποτελούν μια ειδική κατηγορία συναισθημάτων που βοηθούν τα άτομα να ανταπεξέλθουν με επιτυχία στους κοινωνικούς τους ρόλους. Πιο συγκεκριμένα, τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα χρησιμεύουν στην ορθή διεξαγωγή των αλληλεπιδράσεων και οδηγούν στη διόρθωση των ηθικών και κοινωνικών παραβάσεων και στην διατήρηση της κοινωνικά κατάλληλης συμπεριφοράς (Robins & Schriber, 2009).

Τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα, συμπεριλαμβανομένης και της ντροπής, αποτελούν προϊόν πολύπλοκων γνωστικών λειτουργιών και ως εκ τούτου εμφανίζονται αργότερα στα παιδιά, συγκριτικά με την εμφάνιση των βασικών συναισθημάτων. Πιο συγκεκριμένα, τα σύνθετα αυτά συναισθήματα αρχίζουν να εμφανίζονται με ξεκάθαρο τρόπο κατά τη διάρκεια της μέσης παιδικής ηλικίας και καθορίζονται περαιτέρω κατά την εφηβική περίοδο (Olthof, Ferguson, Bloemers, & Deij, 2004)

Τα παιδιά χρειάζεται να έχουν αποκτήσει τρεις γνωστικές δεξιότητες, προτού να βιώσουν τα συναισθήματα της ενοχής, της ντροπής, της υπερηφάνειας και της αμηχανίας. Πρώτον, απαιτείται ικανότητα αυτογνωσίας και ο σχηματισμός σταθερών αναπαραστάσεων του εαυτού, οι οποίες εμφανίζονται κανονικά μεταξύ 18 και 24 μηνών. Δεύτερον, τα παιδιά πρέπει να κατανοήσουν ότι υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες και πρότυπα που καθορίζουν την κοινωνικά ορθή συμπεριφορά. Στην προσχολική ηλικία, τα περισσότερα παιδιά έχουν γνώση του σωστού και του λάθους. Έτσι, τα βασικά γνωστικά προαπαιτούμενα ώστε τα παιδιά να βιώσουν αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα είναι ήδη παρόντα στα περισσότερα παιδιά σε πολύ νεαρή ηλικία, περίπου στην ηλικία των 3 ετών. Τρίτον, με την ανάπτυξη της θεωρίας του νου, τα παιδιά όλο και περισσότερο κατανοούν το γεγονός ότι οι άλλοι έχουν προσδοκίες σχετικά με τη συμπεριφορά τους. Λόγω της περαιτέρω γνωστικής ωρίμανσης, οι εξωτερικές αξιολογήσεις της συμπεριφοράς των παιδιών ενσωματώνονται σταδιακά, γεγονός που τους επιτρέπει να κάνουν σταθερές αυτοαξιολογήσεις (Robins & Schriber, 2009).

1.2 Ντροπή: Ορισμός - βασικά χαρακτηριστικά

Η ψυχανάλυτρια Helen Lewis (1971), μια από τους πρωτοπόρους στην αναγνώριση της σπουδαιότητας του αισθήματος ντροπής στην ψυχολογία, περιέγραψε τη ντροπή ως μια ισχυρά οδυνηρή συναισθηματική κατάσταση, η οποία συχνά συνδέεται με αντιλήψεις ότι το άτομο διαθέτει σωματικά χαρακτηριστικά (π.χ. σχήμα σώματος), χαρακτηριστικά προσωπικότητας, ή εμπλέκεται σε συμπεριφορές (π.χ. ψέματα, κλοπές), που οι άλλοι θα βρουν μη ελκυστικές και θα οδηγήσουν σε απόρριψη ή σε κάποιου είδους υποβάθμιση (Lewis, 1971). Περιλαμβάνει μια αίσθηση του εαυτού ως ελλιπούς ή αποτυχημένου και μια στάση που σκοπό έχει να κατευνάσει τους άλλους, μετά από μια μη αποδεκτή συμπεριφορά (Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007). Κατά την άποψη της Lewis (1971) η πηγή της ντροπής είναι ασαφής. Θα μπορούσε να προέρχεται από τον εαυτό, τον άλλο, ή τη σχέση μεταξύ του εαυτού και του άλλου.

Άλλοι ερευνητές (Muris, Meesters, Bouwman, & Notermans, 2014. Olthof, Ferguson, Bloemers, & Deij, 2004) υποστηρίζουν ότι η δεξιότητα, ο ανταγωνισμός, η σεξουαλικότητα, το φύλο, η προσωπική ελκυστικότητα και η αίσθηση του εαυτού, θα μπορούσαν να αποτελέσουν πιθανούς παράγοντες πρόκλησης του συναισθήματος της ντροπής. Η αντιληπτή αποτυχία ή αδυναμία σε οποιαδήποτε από αυτές τις περιοχές μπορεί να προκαλέσει μια εμπειρία ντροπής. Οι αλληλεπιδράσεις με τους γονείς, τους φροντιστές, τα αδέρφια, τους δασκάλους, τους συνομηλίκους και ακόμη και τους ξένους 'χρωματίζουν' τον τρόπο που τα παιδιά, και αργότερα οι ενήλικες ορίζουν τον εαυτό τους και επηρεάζουν τη συναισθηματική τους ανάπτυξη (Olthof, et al., 2004. Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007).

Επιπλέον, το συναίσθημα της ντροπής τείνει να εμφανίζεται όταν έχουν παραβιαστεί οι συνήθεις κανόνες και συγκεκριμένα όταν ένα άτομο παραβιάζει τα πρότυπα του προσωπικού του χαρακτήρα. Συνήθως συνοδεύεται από μια αίσθηση έκθεσης μπροστά σε ένα πραγματικό ή φανταστικό ακροατήριο, ένα αίσθημα συρρίκνωσης, μια επιθυμία του ατόμου να ξεφύγει ή να κρυφτεί και συχνά συνδέεται με την πραγματική απόσυρση από την προβληματική κατάσταση (Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007). Αυτή η συναισθηματική κατάσταση καθίσταται δυνατή από την ανθρώπινη πολύπλοκη ικανότητα να φανταστεί κανείς πώς γίνεται αντιληπτός ο ίδιος από τους άλλους και θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα σήμα ότι υπάρχει κίνδυνος να απορριφθεί (Gilbert, 2002).

Η ντροπή θεωρείται γενικά ως ένα μη παραγωγικό συναίσθημα. Ερευνητές (Gilbert, 1997. Fessler, 2007. Murphy & Kiffin-Petersen, 2016) υποστήριξαν ότι η ντροπή χρησιμοποιήθηκε για την εξυπηρέτηση των προσαρμοστικών λειτουργιών σε προγενέστερα στάδια της ανθρώπινης εξέλιξης. Ωστόσο, η πολυπλοκότητα των σημερινών συναισθηματικών και νοητικών καταστάσεων των ατόμων καθιστά τη ντροπή ένα καταστροφικό συναίσθημα που δεν εξυπηρετεί καμία προσαρμοστική λειτουργία. Βέβαια, ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ντροπή δεν έχει αποκλειστικά αρνητική επιρροή. Σύμφωνα με τους Lindsay-Hartz, de Rivera και Mascolo (1995) η ντροπή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως ακατάλληλη σε όλα τα πλαίσια. Το συγκεκριμένο συναίσθημα είναι δυνατόν να ενισχύσει το άτομο ώστε να δοθεί προσοχή στις πιο μόνιμες ιδιότητες του εαυτού και να το παρακινήσει στην επιδίωξη του ιδανικού εαυτού.

Επίσης η ντροπή, όπως και η ενοχή, αναδεικνύουν τα κοινωνικά πρότυπα και βοηθούν στην απόκτηση γνώσης του εαυτού (Barrett, 1995). Κατά τον Barrett (1995) η ντροπή εφιστά την προσοχή στον εαυτό ως αντικείμενο που αντιλαμβάνονται οι άλλοι, γνωστοποιεί το σεβασμό και την υποταγή στους άλλους και έτσι βοηθά στη διατήρηση της κοινωνικής ιεραρχίας. Παράλληλα, εμπειρικά δεδομένα από τους Ferguson, Brugman, White και Eyre (2007) έδειξαν ότι η ντροπή θεωρήθηκε ως παράγοντας ικανός να αλλάξει κίνητρα, προθέσεις ή συμπεριφορές που έχουν επιβλαβείς συνέπειες. Τα πρόσωπα που βιώνουν ντροπή ανέφεραν ότι το συγκεκριμένο αυτοσυνειδησιακό συναίσθημα χρησίμευε ως υπενθύμιση των ηθικών ιδεωδών τους (Ferguson et al., 2007).

Από την άλλη πλευρά, η ντροπή είναι πιθανό να κριθεί ως ακατάλληλο συναίσθημα όταν ο ιδανικός εαυτός είναι ανέφικτος ή μη ρεαλιστικός ή εάν ο ίδιος ο εαυτός καταδικάζεται με βάση ένα μοναδικό χαρακτηριστικό που μπορεί να κάνει ένα άτομο να αισθανθεί αβοήθητο και ανίκανο να πραγματοποιήσει αλλαγές. Άλλα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα, όπως η ενοχή και η αμηχανία, μπορούν να εξυπηρετήσουν την ίδια ρυθμιστική λειτουργία με τη ντροπή χωρίς την πιθανότητα να αποτελέσουν μια εσωτερικοποιημένη, επιζήμια δύναμη στην αίσθηση του εαυτού (Tangney & Dearing, 2002).

Οι Tangney, Wagner, Hill-Barlow, Marschall, και Gramzow, (1996) διεξήγαγαν έρευνα σε 182 προπτυχιακούς φοιτητές για να προσδιορίσουν εάν τα άτομα θεωρούσαν τη ντροπή, την ενοχή και την αμηχανία ως ξεχωριστά συναισθήματα. Η μελέτη έδειξε ότι η ντροπή, η ενοχή και η αμηχανία θεωρήθηκαν διαφορετικά και

ξεχωριστά συναισθήματα. Οι ντροπιαστικές εμπειρίες χαρακτηρίστηκαν ως οι πιο σοβαρές και ενοχλητικές. Οι συμμετέχοντες αισθάνθηκαν απομονωμένοι, μειωμένοι και κατώτεροι από τους άλλους όταν έρχονταν αντιμέτωποι με το αίσθημα της ντροπής. Οι εμπειρίες που προκάλεσαν αισθήματα ενοχής και αμηχανίας θεωρήθηκαν ως πολύ λιγότερο καταστροφικά. Αυτά τα ευρήματα υποστηρίζουν τις πεποιθήσεις των θεωρητικών ότι η ντροπή έχει αρνητικές μακροπρόθεσμες συνέπειες, συμπεριλαμβανομένης της μείωσης της αυτοεκτίμησης και της διαταραγμένης αυτοαντίληψης (Tangney, Miller, Flicker, & Barlow, 1996).

Τα παιδιά που βιώνουν συχνά αισθήματα ντροπής θεωρούν τα ελαττώματά τους ως αδιάλλακτα και τον εαυτό τους χωρίς αξία. Στην πραγματικότητα, η ντροπή συνδέεται συχνά με το φόβο της απόρριψης και της εγκατάλειψης, καθώς και με την απομονωτική και υποτακτική συμπεριφορά, η οποία μπορεί να ενισχύσει την αυτοεκπληρούμενη προφητεία, όπου οι άλλοι τους αντιπαθούν ή ακόμα και τους περιφρονούν (Ferguson, Stegge, Miller, & Olsen, 1999). Η υποτακτική συμπεριφορά που υιοθετεί το παιδί που παρουσιάζει υψηλά επίπεδα ντροπής, αποτελεί έναν μηχανισμό για τον περιορισμό πιθανών επιθέσεων και αρνητικής κριτικής. Επομένως, η ντροπή δεν συνδέεται μόνο με αρνητικές αυτοαξιολογήσεις και αρνητικές κοινωνικές συγκρίσεις, αλλά ταυτόχρονα η έρευνα σχετικά με τη μη λεκτική συμπεριφορά της ντροπής φανερώνει ότι αυτή περιλαμβάνει επίδειξη υποτακτικής συμπεριφοράς (π.χ. αποφυγή βλεμματικής επαφής, κυρτή στάση σώματος κ.α.). Συνεπώς, οι επιδείξεις ντροπής, όπως οι υποτακτικές συμπεριφορές, αποτελούν στρατηγικές περιορισμού αρνητικών επιπτώσεων (Olthof, Schouten, Kuiper, Stegge, & Jennekens-Schinkel, 2000).

Μια σημαντική πτυχή της ντροπής είναι ότι μπορεί να είναι εξωτερική ή εσωτερική. Η ντροπή μπορεί να εσωτερικοποιηθεί, με αποτέλεσμα το άτομο να οδηγείται σε αρνητικές αυτοαξιολογήσεις. Η εσωτερική ντροπή εκτείνεται πέρα από την τυπική αυτοκριτική και σχετίζεται με την ύπαρξη εχθρικών συναισθημάτων (π.χ. περιφρόνηση και οργή) που κατευθύνονται προς τον εαυτό. Η συγκεκριμένη διάσταση της ντροπής συνδέεται με τις γνωστικές λειτουργίες και την επίδραση του ατόμου στις δικές του ιδιότητες, στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή στις συμπεριφορές. Επομένως, η εσωτερική ντροπή σχετίζεται με τις αρνητικές αυτοαξιολογήσεις και τις αυτοκατευθυνόμενες επιδράσεις (π.χ. αισθήματα αποστροφής του εαυτού). Όπως εκφράστηκε από τους Matos, Pinto-Gouveia και

Gilbert (2012), η εσωτερική ντροπή αφορά την κατάσταση κατά την οποία το άτομο είναι τόσο ο δικαστής όσο και ο κατηγορούμενος.

Η εξωτερική ντροπή σχετίζεται με αυτό που ονομάστηκε συνειδητοποίηση του στίγματος (Pinel, 1999). Αφορά σε αξιολογήσεις που επικεντρώνονται σε εκείνες τις πτυχές που το άτομο θεωρεί ότι οι άλλοι θα απορρίψουν ή θα θεωρηθούν κατακριτέες, αν κοινοποιηθούν. Σε γνωστικό επίπεδο, η εξωτερική ντροπή αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο κάποιος πιστεύει ότι οι άλλοι 'βλέπουν' τον ίδιο. Η προσοχή του ατόμου επικεντρώνεται στο μυαλό του άλλου σε μια προσπάθεια να φανταστεί τις πεποιθήσεις του για τον ίδιο, ώστε να υιοθετήσει μια συμπεριφορά προκειμένου να προκαλέσει αλλαγή στη γνώμη του άλλου. (Gilbert, 2000. Balsamo, et al., 2014). Η εσωτερική και η εξωτερική ντροπή δεν συσχετίζονται πάντοτε, καθώς είναι δυνατόν το άτομο να εμπλέκεται σε συμπεριφορές που είναι ιδιαίτερα ντροπιαστικές, π.χ. ξενοφοβικές συμπεριφορές, αλλά που δεν οδηγούν σε εσωτερική ντροπή. Το αντίστροφο πρότυπο είναι επίσης δυνατό, δηλαδή να απουσιάζει η εξωτερική ντροπή και κάποιος να θεωρείται ελκυστικός από τους άλλους, αλλά ταυτόχρονα να έχει μια ισχυρή αρνητική αυτο-αντίληψη που οδηγεί σε εσωτερική ντροπή (Matos et al., 2012).

1.3 Προδιάθεση για ντροπή στην παιδική ηλικία

Η προδιάθεση για ντροπή αναφέρεται σε μια τάση του ατόμου να αισθάνεται ντροπή σε ένα πλήθος καταστάσεων. Αποτελεί ένα χαρακτηριστικό που αντικατοπτρίζει τις μεμονωμένες διαφορές στις γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές αντιδράσεις στις προσωπικές παραβάσεις (Tangney & Dearing, 2002). Τα παιδιά με προδιάθεση για ντροπή παρουσιάζουν ιδιαίτερες δυσκολίες στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, χαρακτηρίζονται από μειωμένες ικανότητες κατανόησης (ενσυναίσθησης), μια τάση για εξωτερίκευση των ευθυνών και συχνές περιόδους κατάθλιψης, άγχους, θυμού και εχθρότητας (Bilevicius et al, 2018. Muris, Meesters, Bouwman, & Notermans, 2014. Shahar, Doron, & Szepsenwol, 2014. Tangney & Dearing, 2002. Treeby, & Bruno, 2012). Παράλληλα, η προδιάθεση για ντροπή συνδέεται με διάφορες σημαντικές πτυχές της κακής ψυχολογικής και διαπροσωπικής προσαρμογής, συμπεριλαμβανομένης της οργής, της εχθρότητας, του κοινωνικού άγχους, της ανασφάλειας και της μειωμένης ικανότητας για ενσυναίσθηση. Αναφορικά με την ηλικία, οι Tangney και Dearing (2002) διαπίστωσαν στη

διαχρονική τους μελέτη ότι η προδιάθεση για ντροπή παρέμεινε σταθερή από την ηλικία των 10 έως 18 ετών. Βάσει αυτών των αποτελεσμάτων φαίνεται ότι η προδιάθεση για ντροπή αναπτύσσεται πολύ νωρίς στην παιδική ηλικία (Tangney & Dearing, 2002) .

Τα παιδιά με υψηλή προδιάθεση για ντροπή είναι πιθανό να βιώσουν συχνά αποτυχία στις προσπάθειές επίλυσης διαπροσωπικών προβλημάτων. Αυτές οι εμπειρίες είναι πιθανό να οδηγήσουν σε αδικαιολόγητα χαμηλή αυτό-αποτελεσματικότητα για την επίλυση ακόμη και των κοινών προβλημάτων και συγκρούσεων κατά την αλληλεπίδραση τους με άλλους ανθρώπους. Ως αποτέλεσμα, είναι πιθανόν να αλληλεπιδρούν με άλλα άτομα αναμένοντας από πριν ότι θα υπάρξει σύγκρουση και αμφισβητώντας ήδη την ικανότητά του να επιλύσουν τις συγκρούσεις σε περίπτωση που κάτι τέτοιο συμβεί (Covert, Tangney, Maddux, & Heleno, 2003).

Οι Tangney, Wagner, Barlow, Marschall και Gramzow (1996) διερεύνησαν τη σχέση της προδιάθεσης για ντροπή και ένοχη σε εποικοδομητικές και καταστροφικές αντιδράσεις θυμού σε 302 παιδιά και εφήβους, 176 φοιτητές και 194 ενηλίκους. Σε όλες τις ηλικίες η ντροπή συσχετιζόταν ξεκάθαρα με την κακή προσαρμογή στο θυμό, συμπεριλαμβανομένων των κακόβουλων προθέσεων, την άμεση και έμμεση επίθεση, την εχθρότητα, και με αρνητικές μακροπρόθεσμες συνέπειες (Tangney, Wagner, Barlow, Marschall, & Gramzow, 1996).

Παράλληλα, οι μελέτες που διεξήχθησαν αποκλειστικά σε παιδιά και εφήβους έχουν συσχετίσει σταθερά την προδιάθεση για ντροπή σε παιδιά με το άγχος, την κατάθλιψη, τις διατροφικές διαταραχές και την παραβατική συμπεριφορά, ενώ ταυτόχρονα έχει διαπιστωθεί η σύνδεση της με διάφορα κοινωνικά προβλήματα (Mills, 2005. Stuewig & McCloskey, 2005). Σε μια πρόσφατη μελέτη των Bennett, Sullivan και Lewis (2010), εξετάστηκε η πιθανότητα η προδιάθεση για ντροπή να είναι αποτέλεσμα της παραμέλησης των παιδιών και μια πιθανή επεξηγηματική μεταβλητή στη σχέση μεταξύ της παραμέλησης και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Οι συμμετέχοντες ήταν 111 παιδιά που αξιολογήθηκαν αρχικά στην ηλικία των 7 ετών και έπειτα από τρία χρόνια. Τα παραμελημένα παιδιά ανέφεραν υψηλότερη προδιάθεση για ντροπή και μεγαλύτερο ποσοστό καταθλιπτικών συμπτωμάτων. Η αντίληψη της ενοχής, αντίθετα, δεν σχετίστηκε με την παραμέληση και με καταθλιπτικά συμπτώματα, υποδεικνύοντας την εξειδικευμένη επίδραση της ντροπής (Bennett, Sullivan, & Lewis, 2010).

Τέλος, σε μια διαχρονική μελέτη των Stuewig et al. (2014), 380 μαθητές δημοτικού, ηλικίας 10-12 ετών αξιολογήθηκαν ως προς το επίπεδο προδιάθεσης στην ντροπή και την ενοχή. Το 68% των συμμετεχόντων επαναξιολογήθηκε μετά την ηλικία των 18 ετών (ηλικιακό εύρος 18-21). Τα ευρήματα έδειξαν ότι η προδιάθεση για ντροπή στην παιδική ηλικία, αντίθετα με την προδιάθεση για ενοχή, αποτέλεσε έναν παράγοντα κινδύνου για μεταγενέστερη αποκλίνουσα συμπεριφορά. Τα παιδιά με προδιάθεση στη ντροπή ήταν πιο πιθανό να έχουν σεξουαλικές επαφές χωρίς προστασία, και να χρησιμοποιούν παράνομα ναρκωτικά ως νεαροί ενήλικες (Stuewig et al., 2014).

Συμπερασματικά, σύμφωνα με τη βιβλιογραφική επισκόπηση που πραγματοποιήθηκε διαπιστώθηκε ότι παρά το γεγονός ότι η ντροπή μπορεί να θεωρηθεί ως προσαρμοστικό συναίσθημα, προωθώντας τη συμμόρφωση στους κοινωνικούς κανόνες, υψηλά επίπεδα προδιάθεσης για ντροπή συνδέονται με προβλήματα εσωτερίκευσης (π.χ. κοινωνικό άγχος, κατάθλιψη) (Ferguson, Stegge, & Damhuis, 1991. Stuewig & McCloskey, 2005). Από την κατηγορία των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων το συναίσθημα της ντροπής είναι αυτό που παρουσιάζει τις πιο καταστροφικές και μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες (Tangney, et al., 1996). Παράλληλα, παρόλο που λιγότερες μελέτες στον τομέα αυτό φαίνεται να επικεντρώνονται σε παιδιά και εφήβους, τα αποτελέσματα είναι παρόμοια με εκείνα που εντοπίστηκαν σε δείγματα ενηλίκων, επιδεικνύοντας μια ισχυρή σχέση μεταξύ προδιάθεσης για ντροπή και ψυχολογικών συμπτωμάτων μεταξύ των παιδιών (Stuewig & McCloskey, 2005 . Mills, 2005. Bennett, Sullivan, & Lewis, 2010. Stuewig, et al., 2014).

2. Κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία

2.1 Κοινωνικό άγχος: ορισμός και βασικά χαρακτηριστικά

Το κοινωνικό άγχος ορίζεται ως ο έντονος και επίμονος φόβος μιας ή περισσότερων κοινωνικών καταστάσεων στις οποίες το άτομο εκτίθεται σε άγνωστους ανθρώπους ή σε ενδεχόμενο έλεγχο από άλλους. Παραδείγματα περιλαμβάνουν κοινωνικές αλληλεπιδράσεις (π.χ. συνομιλίες, συνάντηση με άγνωστους ανθρώπους), περιστάσεις όπου το άτομο αποτελεί αντικείμενο παρατήρησης (π.χ. κατά τη διάρκεια του φαγητού) και επιτέλεση κάποιου έργου μπροστά σε κοινό (π.χ. δημόσια ομιλία). Η αποφυγή, η αγχώδης αναμονή ή η αγωνία κατά την επίφοβη κοινωνική κατάσταση ή τις καταστάσεις επίδοσης επηρεάζουν σημαντικά τη φυσιολογική ρουτίνα του ατόμου (APA, 2013). Από εξελικτική σκοπιά το κοινωνικό άγχος παίζει σημαντικό ρόλο στην προστασία του ατόμου να ενεργεί με τρόπους που θα μπορούσαν να το βάλουν σε κίνδυνο αποκλεισμού από το κοινωνικό σύνολο και ως εκ τούτου περιγράφεται ως ο φόβος του αποκλεισμού (Macdonald & Leary, 2005).

Θεωρητικά, η αναπτυξιακή αιχμή στα συμπτώματα του κοινωνικού άγχους εντοπίζεται στη μέση εφηβική ηλικία (Warren & Sroufe, 2004. Weems & Costa, 2005. Westenberg, Drewes, Goedhart, Siebelink, & Treffers, 2004) ωστόσο έχει βρεθεί ότι συμπτώματα κοινωνικού άγχους εμφανίζουν και παιδιά μικρότερης ηλικίας (Klein, 2009. Stein et al., 2001). Επιπλέον, μελέτες (Bittner et al., 2007. Morgan & Banerjee, 2006) καταδεικνύουν υψηλότερα επίπεδα συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους σε κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια, γεγονός που αποδίδεται στο ότι τα κορίτσια δείχνουν μεγαλύτερη επαγρύπνηση απέναντι σε πιθανή απειλή από ότι τα αγόρια.

Εάν το άγχος είναι επίμονο και ουσιαστικά παρεμβαίνει στην καθημερινή ζωή του ατόμου, πληρεί τα κριτήρια για μια κοινωνική διαταραχή άγχους (DSM-5, APA, 2013). Η διαταραχή κοινωνικού άγχους είναι είτε ειδική είτε γενικευμένη. Το ειδικό κοινωνικό άγχος συνήθως περιορίζεται σε μια ή δύο καταστάσεις απόδοσης, όπως είναι η ομιλία μπροστά σε ακροατήριο, η μουσική επίδοση ή οι γραπτές εξετάσεις. Το γενικευμένο κοινωνικό άγχος ενεργοποιείται από όλες σχεδόν τις κοινωνικές περιστάσεις (επιδόσεις και διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις). Σήμερα, το κοινωνικό άγχος αποτελεί την πιο διαδεδομένη από τις διαταραχές άγχους και την τρίτη συνηθέστερη ψυχιατρική διαταραχή μετά από τη μείζονα κατάθλιψη και την εξάρτηση από ουσίες (Kessler et al., 1994). Χωρίς αποτελεσματική θεραπεία, η

κοινωνική διαταραχή άγχους ακολουθεί μια χρόνια και αδιάκοπη πορεία, εμποδίζοντας την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων (Schneier et al., 1992) και επιδρώντας αρνητικά στις επαγγελματικές επιδόσεις του ατόμου (Turner, Beidel, Dancu, & Keys, 1986).

2.2 Έρευνες που μελέτησαν το κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία

Ήδη από νεαρή ηλικία, τα παιδιά έχουν κίνητρα να αναπτύξουν δεσμούς με άλλα άτομα. Για να διαμορφώσουν και να διατηρήσουν τέτοιους δεσμούς, εσωτερικοποιούν τους κανόνες της ομάδας στην οποία ανήκουν και ενδιαφέρονται για την εντύπωση που κάνουν στους άλλους. Κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, καθώς και στην εφηβεία, οι σχέσεις με τους συνομήλικους γίνονται όλο και πιο σημαντικές. Συνεπώς, σε αυτή την ηλικία, οι ανησυχία των παιδιών για μια πιθανή αρνητική αξιολόγησή σημειώνει σημαντική άνοδο. Για ορισμένα παιδιά αυτή η ανησυχία αξιολόγησης αυξάνεται σε υπερβολικό βαθμό προκαλώντας υψηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους (Westenberg, Drewes, Goedhart, Siebelink, & Treffers, 2004).

Όπως προαναφέρθηκε, τα παιδιά είναι δυνατόν να αναπτύξουν συμπτώματα κοινωνικού άγχους ήδη από μικρή ηλικία, με πιθανές σημαντικές αρνητικές συνέπειες για την κοινωνική και συναισθηματική λειτουργία τους (Beesdo et al., 2009. Edwards et al., 2010, Stein et al., 2001). Σύμφωνα με επιδημιολογικές μελέτες, το κοινωνικό άγχος επηρεάζει περίπου το 1-2% των παιδιών σχολικής ηλικίας (Bernstein, Borchardt, & Perwien, 1996). Το κοινωνικό άγχος στα παιδιά έχει γνωστικές (π.χ. αμηχανία), φυσιολογικές (π.χ. ένταση μυών, αυξημένος καρδιακός ρυθμός), και έκδηλες συμπεριφορικές εκφάνσεις (π.χ., αποφυγή) (Beidel, Turner, & Dancu, 1985, King, Murphy & Heyne, 1997). Τα συμπτώματα του κοινωνικού άγχους σε παιδιά και εφήβους είναι πιθανόν να διαφέρουν από αυτά των ενηλίκων, με κύριες εκδηλώσεις της διαταραχής να αποτελούν το κοκκίνισμα, οι κυρτοί ώμοι, το δάγκωμα των νυχιών, η προσκόλληση σε γνωστά άτομα ή αντικείμενα, το 'πάγωμα', η παρουσίαση εκρήξεων θυμού, η τρεμάμενη φωνή, ο ακατάλληλος τόνος φωνής και η έλλειψη αυθόρμητης ομιλίας (Beidel & Turner, 2007. Nikolić, Colonnaesi, de Vente & Bögels, 2016. Spence, Donovan, & Brechman-Toussaint, 1999).

Παράλληλα, τα παιδιά με κοινωνικό άγχος φοβούνται και αποφεύγουν τον έλεγχο και την αρνητική αξιολόγηση από άλλα άτομα. Είναι συνήθως ντροπαλά όταν συναντούν νέους ανθρώπους, ήσυχα σε ομάδες και αποσύρονται όταν έρχονται

αντιμέτωπα με άγνωστα κοινωνικά περιβάλλοντα. Στην περίπτωση που αποφασίσουν να αλληλεπιδράσουν με άλλα άτομα, τα παιδιά και οι έφηβοι με κοινωνικό άγχος ενδέχεται να εμφανίσουν ενδείξεις δυσφορίας, όπως είναι η αποφυγή βλεμματικής επαφής, ενώ πάντα παρουσιάζουν έντονα συναισθηματικά ή σωματικά συμπτώματα ή και τα δύο (π.χ. φόβο, αυξημένοι καρδιακοί παλμοί, εφίδρωση, προβλήματα συγκέντρωσης). Επιθυμούν τη συντροφιά των άλλων, αλλά αποφεύγουν τις κοινωνικές καταστάσεις από το φόβο ότι θα θεωρηθούν ανόητα ή βαρετά. Επιπλέον, συχνά φοβούνται ότι άλλα άτομα θα παρατηρήσουν τα σωματικά συμπτώματα του άγχους τους, γεγονός που ενισχύει την τάση τους για απομόνωση. Συνεπώς αποφεύγουν να μιλούν δημόσια, να εκφράζουν απόψεις ή ακόμη και να δημιουργήσουν φιλίες με τους συνομηλίκους τους (Schulz, 2008).

Τα παιδιά που παρουσιάζουν συμπτώματα κοινωνικού άγχους συχνά περιγράφονται από τους γονείς τους ως «μοναχικά». Οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ότι συχνά τα παιδιά δεν παίζουν με τους συνομηλίκους τους κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων, προτιμώντας να μένουν μόνα τους και να καταπιάνονται με μοναχικές δραστηριότητες (Beidel & Turner, 2007). Παράλληλα, χαρακτηρίζονται από χαμηλή αυτοεκτίμηση και υψηλά επίπεδα αυτοκριτικής. (Kingery, Erdley, Marshall, Whitaker, & Reuter, 2010). Είναι πιθανό να απολογηθούν και να ζητήσουν συγγνώμη περισσότερες φορές συγκριτικά με τους συνομηλίκους τους, να αμφισβητήσουν την ικανότητά τους για δημιουργία μιας θετικής εντύπωσης και να αναμένουν ότι οι επιδόσεις τους θα υπολείπονται των προσδοκιών των άλλων (Antony & Stein, 2009). Τέλος, τα παιδιά με κοινωνικό άγχος βιώνουν αυξημένες αυτοσυντηρούμενες αρνητικές απόψεις για τον εαυτό τους, που τείνουν να επιδεινώσουν το άγχος όταν αναμένεται κάποιου είδους κοινωνική απειλή (Schulz, 2008).

Τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους, συμπεριλαμβανομένης της αποφυγής κοινωνικών καταστάσεων, είναι συχνά επιζήμια για την ομαλή λειτουργία του παιδιού (Bernstein, Bernat, Davis, & Layne, 2008. Kasper, 1998). Οι πιθανές συνέπειες του κοινωνικού άγχους στη μετέπειτα ζωή του παιδιού περιλαμβάνουν αρνητική επίδραση στις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές επιδόσεις, χαμηλή ποιότητα ζωής και μειωμένες κοινωνικές δεξιότητες (Lecrubier et al., 2000). Οι συνεχείς αποτυχημένες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις των παιδιών με συμπτώματα κοινωνικού άγχους με τους συνομηλίκους αποτελούν προβλεπτικό παράγοντα διάγνωσης διαταραχής κοινωνικού άγχους σε μεγαλύτερη ηλικία (Spence & Rapee, 2016)

Σε περίπτωση διάγνωσης διαταραχής κοινωνικού άγχους, τα παιδιά διατρέχουν σημαντικό κίνδυνο να εμφανίζουν και άλλες διαταραχές (Sareen & Stein, 2000). Η εμφάνιση του κοινωνικού άγχους πριν από την ηλικία των 15 ετών συνδέεται με υψηλότερο κίνδυνο συννοσηρότητας, συγκριτικά με την ανάπτυξη της διαταραχής αργότερα στη ζωή. Πιο συχνά, τα άτομα θα αναπτύξουν κάποια άλλη διαταραχή άγχους, όπως διαταραχή πανικού ή αγοραφοβία, μείζονα καταθλιπτική διαταραχή ή κατάχρηση ουσιών. Σε μια από τις πρώτες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν, φανερώθηκε ότι σε παιδιά ηλικίας 7-13 ετών με κοινωνικό άγχος, το 60% είχε μια πρόσθετη ψυχιατρική διάγνωση, εκ των οποίων το 36% παρουσίαζε διαταραχή άγχους ως εξής: Γενικευμένη διαταραχή άγχους (10%), διαταραχή υπερκινητικότητας/ έλλειψης προσοχής (10%), ειδική φοβία (10%) και επιλεκτική αλαλία 8% (Beidel, Turner, & Morris, 1999). Πιο πρόσφατες έρευνες επιβεβαιώνουν ότι το κοινωνικό άγχος είναι συννοσηρό σε παιδιά και νέους που διαγιγνώσκονται με επιλεκτική αλαλία. (Alyanak et al., 2013. Bergman, Gonzalez, Piacentini, & Keller, 2013. Manassis et al., 2007. Vecchio & Kearney, 2005) Τα παιδιά που αναπτύσσουν συννοσηρές διαταραχές παρουσιάζουν επίσης αυξημένο κίνδυνο αυτοκτονικού ιδεασμού και απόπειρας αυτοκτονίας (Sareen & Stein, 2000). Λόγω της υψηλής συχνότητας συννοσηρότητας, η κοινωνική διαταραχή άγχους συχνά δεν αναγνωρίζεται σε παιδιά και εφήβους, με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν τη θεραπεία που χρειάζονται (Hidalgo, Barnett, & Davidson, 2001)

Συνολικά, σύμφωνα με τις μελέτες που έχουν διεξαχθεί μέχρι σήμερα, διαπιστώνεται ότι τα παιδιά με υψηλό κίνδυνο εμφάνισης κοινωνικού άγχους παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα αγωνίας, καθώς και ελλιπείς κοινωνικές δεξιότητες στις αλληλεπιδράσεις τους με άγνωστους συνομηλίκους (Beidel & Turner, 2007. Schulz, 2008). Τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους είναι τα πιο διαδεδομένα ψυχοπαθολογικά συμπτώματα στο γενικό πληθυσμό κατά την παιδική και εφηβική ηλικία, αλλά ταυτόχρονα φαίνεται ότι είναι αρκετά ανθεκτικά στο χρόνο και συνδέονται με ένα ευρύ φάσμα ψυχοκοινωνικών δυσκολιών. Ορισμένα παραδείγματα είναι οι χαμηλές ακαδημαϊκές και επαγγελματικές επιδόσεις και τη χαμηλή ποιότητα ζωής, με τα κορίτσια να εμφανίζουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους, συγκριτικά με τα αγόρια (McLean & Anderson, 2009. Rapee & Spence, 2004).

3. Θεωρία του Νου στην παιδική ηλικία

3.1 Θεωρία του Νου: Ορισμός και βασικά χαρακτηριστικά

Η θεωρία του Νου ορίζεται ως η ικανότητα του ατόμου να αποδίδει νοητικές καταστάσεις, όπως επιθυμίες, προθέσεις, συναισθήματα, πεποιθήσεις και γνώσεις στον εαυτό του και στους άλλους (Premack & Woodruff, 1978). Αυτή η ικανότητα όχι μόνο καθιστά δυνατές τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, αλλά ταυτόχρονα βοηθά τους ανθρώπους να είναι πιο επιτυχημένοι και δημοφιλείς στην ζωή (Denham, 1986). Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τους Premack και Woodruff (1978), οι οποίοι στο πείραμά τους σε πρωτεύοντα θηλαστικά παρατήρησαν συμπεριφορές εντός των χιμπατζήδων που θα απαιτούσαν την κατανόηση νοητικών καταστάσεων. Η συγκεκριμένη παρατήρηση προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον στο χώρο της αναπτυξιακής ψυχολογίας. Πλέον, η Θεωρία του Νου θεωρείται η ορθότερη προσέγγιση που διαθέτει το άτομο για την πρόβλεψη ή την ερμηνεία της συμπεριφοράς, τόσο της δική του, όσο και των άλλων (Μισαηλίδη, 2003).

Σύμφωνα με την Sabbagh (2004), αναγνωρίζονται δύο συστατικά στοιχεία της ΘτΝ. Πρώτο στοιχείο είναι η ανίχνευση ή αποκωδικοποίηση νοητικών καταστάσεων των άλλων με βάση τις άμεσα διαθέσιμες πληροφορίες παρατήρησης (π.χ. τόνος φωνής, στάση σώματος, έκφραση προσώπου). Ένα παράδειγμα αποκωδικοποίησης θα μπορούσε να αποτελεί η διαπίστωση ότι ο συνομιλητής ενός ατόμου είναι θυμωμένος με βάση την έκφραση του προσώπου του. Δεύτερο συστατικό στοιχείο της ΘτΝ είναι η αιτιολόγηση αυτών των νοητικών καταστάσεων με σκοπό την εξήγηση ή την πρόβλεψη των ενεργειών των άλλων. Οι δεξιότητες αποκωδικοποίησης αναφέρονται σε βασικές δεξιότητες, όπως η αναγνώριση των εκφράσεων του προσώπου ή η βλεμματική επαφή, ενώ οι ικανότητες αιτιολόγησης απαιτούν δεξιότητες υψηλότερου επιπέδου, όπως ανίχνευση του σαρκασμού ή η εξαγωγή του συμπεράσματος ότι κάποιος είναι αναστατωμένος επειδή είχε φτωχή απόδοση σε μια συνέντευξη για δουλειά. Αυτές οι ικανότητες λειτουργούν συνδυαστικά για τον ακριβή εντοπισμό και την ερμηνεία των μηνυμάτων κατά τη διάρκεια των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων (Sabbagh, 2004).

Η ανάπτυξη της ΘτΝ φαίνεται να είναι απαραίτητη για μια υγιή κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη. Μελέτες έδειξαν ότι η ορθή κατάκτηση της ΘτΝ κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας συνδέεται με την ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, και τη σχολική επιτυχία (Harwood & Farrar 2006. Lecce et al., 2011. Trentacosta &

Izard, 2007). Μια κοινή υπόθεση είναι ότι τα άτομα με υψηλότερες ικανότητες ΘτΝ θα είναι πιο ικανά σε διάφορα είδη κοινωνικής αλληλεπίδρασης και κατά τη διάρκεια της ενήλικης ζωής. Οι Woolley Chabris, Pentland, Hashmi και Malone (2010), διαπίστωσαν ότι οι ομάδες ενηλίκων με υψηλότερες μέσες βαθμολογίες ΘτΝ παρουσίασαν ταυτόχρονα σημαντικά υψηλότερη "συλλογική νοημοσύνη", όπως μετράται από την ικανότητα της ομάδας να αποδίδει καλά σε ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών συλλογικών εργασιών. Οι μέσες βαθμολογίες της ΘτΝ αποτέλεσαν τη μόνη σημαντική πρόβλεψη της συλλογικής νοημοσύνης σε μια παλινδρόμηση που περιελάμβανε και άλλες μεταβλητές της σύνθεσης και της διαδικασίας της ομάδας (Woolley, Chabris, Pentland, Hashmi, & Malone, 2010).

Αντίθετα, τα ελλείμματα στη ΘτΝ τεκμηριώνεται ότι σχετίζονται με την διαταραχή του φάσματος του αυτισμού, διαταραχές συμπεριφοράς στην παιδική ηλικία, σχιζοφρένεια και με οριακή διαταραχή της προσωπικότητας στην εφηβεία. Αυτά τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι τα άτομα με ελλείμματα στη ΘτΝ έχουν λιγότερη κατανόηση για το τι μπορούν να αναμένουν από άλλους ανθρώπους και ότι είναι λιγότερο ικανά να αντιμετωπίσουν με τρόπο προσαρμοστικό τις περίπλοκες κοινωνικές καταστάσεις (Baron-Cohen, 1989. Biedermann, Frajo-Apor, & Hofer, 2012. Olson, Lopez-Duran, Lunkenheimer, Chang, & Sameroff, 2011).

Έπειτα, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν δύο διαστάσεις της ΘτΝ: η γνωστική και η συναισθηματική. Η γνωστική ΘτΝ αφορά στην κατανόηση των γνωστικών οντοτήτων όπως είναι οι σκέψεις και οι πεποιθήσεις. Απαιτεί από το παιδί να καταλάβει ότι οι άνθρωποι ενεργούν με βάση τις δικές τους προσωπικές αναπαραστάσεις του κόσμου (π.χ. τις δικές τους πεποιθήσεις), ανεξάρτητα από το αν αυτές συγκλίνουν με την πραγματικότητα (Duval, Piolino, Bejanin, Eustache, & Desgranges, 2011). Από την άλλη, η συναισθηματική ΘτΝ αναφέρεται στην κατανόηση συναισθηματικών νοητικών οντοτήτων, όπως είναι τα συναισθήματα.. Συνδέεται με την κατάκτηση τριών βασικών δεξιοτήτων: τη βασική συναισθηματική κατανόηση, την ενσυναίσθηση, και τη συναισθηματική προοπτική ή συλλογιστική. Για τα τυπικώς αναπτυσσόμενα παιδιά, η συναισθηματική ΘτΝ προηγείται αναπτυξιακά και λειτουργεί ως μηχανισμός για την ανάπτυξη βασικών δεξιοτήτων της γνωστικής ΘτΝ. Αυτές οι δύο διαστάσεις της ΘτΝ συνεχίζουν να αλληλεπιδρούν καθώς το παιδί αναπτύσσεται (Vetter, Altgassen, Phillips, Mahy, & Kliegel, 2013).

Υπάρχουν ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη της ΘτΝ οι οποίες σχετίζονται με μια ποικιλία κοινωνικών και γνωστικών παραγόντων. Για παράδειγμα, η ικανότητα

για ΘτΝ σχετίζεται με την παραγωγή του παιχνιδιού προσποίησης, το επίπεδο σχολικής προσαρμογής, την κοινωνική ικανότητα και τους κοινωνικούς ρόλους στο σχολείο, και με οικογενειακές μεταβλητές όπως είναι οι μορφές αλληλεπίδρασης μητέρων-παιδιών και ο αριθμός των αδελφιών (Naito, Parkin, & Clements, 1998. Peterson & Slaughter, 2002. Sutton, Smith, & Swettenham, 1999. Taylor & Carlson, 1997).

Αναφορικά με το φύλο, κατά την προσχολική ηλικία οι περισσότερες μελέτες δεν διαπίστωσαν σημαντικές διαφορές σε αγόρια και κορίτσια στην ανάπτυξη της ΘτΝ (Charman & Clements, 2002. Devine & Hughes, 2012. Mathieson & Banerjee, 2011. Walker, 2005) και μόνο σε ελάχιστες έρευνες φανερώθηκε ένα μικρό πλεονέκτημα των κοριτσιών προσχολικής ηλικίας σχετικά με την κατανόηση των συναισθημάτων και την απόδοση των ψευδών πεποιθήσεων (Banerjee, 1997. Charman & Clements, 2002. Walker, 2005). Από την άλλη πλευρά, σε μελέτες που διεξήχθησαν σε παιδιά προεφηβικής ηλικίας, τα κορίτσια εμφάνισαν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά στην δοκιμασία κοινωνικής κατανόησης από ότι τα αγόρια, ανεξάρτητα από το εύρος του λεξιλογίου τους (Bosacki & Astington, 1999).

3.2 Ανάπτυξη της ΘτΝ στην παιδική ηλικία

Η ικανότητα των παιδιών να κατανοούν και να αντιμετωπίζουν τους άλλους ως ανεξάρτητες οντότητες με νου ξεκινά από την πρώιμη βρεφική ηλικία, χάρη στις πρώιμες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους γονείς και τους σημαντικούς άλλους. Τα βρέφη και τα νήπια διαθέτουν μια "σιωπηρή" ικανότητα κατανόησης των νοητικών καταστάσεων των άλλων. Οι ικανότητες του παιδιού στην βρεφική ηλικία, όπως η εκούσια επικοινωνία και η μη λεκτική κατανόηση των προθέσεων και των επιθυμιών, βρέθηκαν ότι προβλέπουν αργότερα τη Θεωρία του Νου στην παιδική ηλικία (Brooks & Meltzoff, 2015).

Πιο συγκεκριμένα, από τη γέννηση έως την ηλικία των 8 μηνών τα βρέφη μαθαίνουν να μοιράζονται τα συναισθήματα των φροντιστών τους και να αντικατοπτρίζουν τις εκφράσεις τους. Παράλληλα, στην χρονική περίοδο των 8-12 μηνών τα βρέφη μαθαίνουν να προσελκύουν την προσοχή των σημαντικών άλλων, είτε για να ζητήσουν κάποιο αντικείμενο αναφοράς ή για να ξεκινήσουν μια κοινωνική αλληλεπίδραση. Σε αυτό το στάδιο, τα παιδιά αντιλαμβάνονται την επίδραση της συμπεριφοράς τους στους άλλους και πώς να χρησιμοποιούν τις

αντιδράσεις των άλλων για να επιλύσουν την αβεβαιότητα και να καθορίσουν το συναισθηματικό νόημα άγνωστων ανθρώπων ή αντικειμένων. Αναγνωρίζουν αν οι άλλοι είναι φοβισμένοι, θυμωμένοι ή χαρούμενοι και επιδεικνύουν αυτή τη γνώση, είτε με την απομάκρυνση από άτομα, είτε με την προσέγγιση αυτών (Carlson, Koenig, & Harms, 2013. Slaughter, 2015).

Περίπου σε ηλικία 18 μηνών, τα νήπια αρχίζουν να μαθαίνουν ότι οι ενέργειες των ατόμων έχουν πρόθεση, σκοπό και σχέδια που είναι πιθανόν να διαφέρουν από τα δικά τους και αντιλαμβάνονται ότι οι άνθρωποι θα προσπαθήσουν να αποκτήσουν αυτό που θέλουν (Caron, 2009). Τα παιδιά αρχίζουν επίσης να προσποιούνται για καθημερινά θέματα με πολύ συγκεκριμένους τρόπους. Προχωρώντας ηλικιακά, από την χρονική περίοδο των 18 μηνών, έως των 2 ετών, εμφανίζονται λέξεις που αντιπροσωπεύουν συναισθήματα όπως "χαρά", "λύπη", "θυμός" και "φόβος". Τα παιδιά αναγνωρίζουν την στεναχώρια και την ανησυχία στους άλλους και προσπαθούν να τους παρηγορήσουν και να τους ανακουφίσουν (Slaughter, 2015).

Έπειτα, στην ηλικία των 3 ετών τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι τα φανταστικά αντικείμενα διαφέρουν από τα πραγματικά αντικείμενα (Carlson, Koenig, & Harms, 2013). Μαθαίνουν ότι διαφορετικοί άνθρωποι μπορούν να δουν διαφορετικά πράγματα και ότι οι άνθρωποι έχουν γνώση μόνο για τα πράγματα που βλέπουν. Τα παιδιά μαθαίνουν ότι οι πράξεις των ανθρώπων μπορούν να καθοριστούν από τις προθέσεις και τις επιθυμίες τους. Αρχίζουν να εμφανίζουν αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα όπως αμηχανία, υπερηφάνεια, ντροπή και ενοχή και κατανοούν τις αιτίες και τις συνέπειες των συναισθημάτων (Carlson, Koenig, & Harms, 2013. Slaughter, 2015).

Κατά την ηλικία των 4, λόγω της κατάκτησης της γλώσσας, τα παιδιά επιτυγχάνουν μια ξεκάθαρη ΘτΝ, που τα καθιστά ικανά να προβλέψουν και να εξηγήσουν τις συμπεριφορές των άλλων όσον αφορά τις εσωτερικές καταστάσεις, μέσω της κατανόησης και της χρήσης της γλώσσας (Wellman & Liu, 2004). Σύντομα, όταν τα παιδιά αρχίζουν να χρησιμοποιούν τη γλώσσα, ξεκινούν να μιλούν για τις σκέψεις, τόσο τις δικές τους, όσο και των άλλων ανθρώπων. Μέχρι αυτή την ηλικία, έως και το 10% των τυπικών δηλώσεων των παιδιών αναφέρονται σε γνωστικές καταστάσεις, χρησιμοποιώντας όρους όπως η επιθυμία, η σκέψη, η γνώση, η προσποίηση και το όνειρο. Σε αυτή την ηλικία τα παιδιά διαθέτουν ήδη τις βασικές δεξιότητες της ΘτΝ, όπως την ικανότητα να προσποιούνται για πιο αφηρημένα θέματα και να παίζουν ρόλους με κούκλες, αρκουδάκια ή χωρίς τη χρήση αυτών.

Κατανοούν τα πρωταρχικά συναισθήματα και της διαφορά μεταξύ του πραγματικού κόσμου και του κόσμου των νοητικών καταστάσεων. Ταυτόχρονα, αναπτύσσονται ακόμη πιο προηγμένες δεξιότητες της ΘτΝ, οι οποίες περιλαμβάνουν την κατανόηση των πεποιθήσεων και για τις ψευδείς πεποιθήσεις των άλλων. Αυτές οι δεξιότητες παίζουν βασικό ρόλο στην κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη από την πρώιμη παιδική ηλικία έως και την εφηβεία (Muris et al., 1999. Slaughter, 2015).

Τέλος, παρόλο που η έρευνα για την ανάπτυξη της ΘτΝ έχει επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο στην προσχολική ηλικία, έχει διαπιστωθεί ότι αλλαγές συνεχίζονται να παρατηρούνται στον συγκεκριμένο τομέα και κατά την σχολική περίοδο. Μεταξύ 6-8 ετών τα παιδιά παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα κατανόησης των ψευδών πεποιθήσεων 2^{ης} τάξης, έχοντας πλέον την ικανότητα να αντιλαμβάνονται τις σκέψεις ή τη γνώμη ενός άλλου προσώπου για το τι σκέπτεται ή τι πιστεύει ένα τρίτο άτομο. Αυτό το βαθύτερο επίπεδο κατανόησης των σκέψεων των άλλων παρέχει τη βάση για δραστηριότητες στο σχολείο, όπως είναι η εξιστόρηση, το χιούμορ, οι πλάκες και τα κόλπα προς τους συμμαθητές τους, καθώς και η χρήση της ειρωνείας και της μεταφοράς. Επίσης, κατά την ανάγνωση μιας ιστορίας τα παιδιά είναι ικανά να αντιληφθούν το μήνυμα, την ερμηνεία και την πρόθεση του συγγραφέα (Pelletier & Astington, 2004).

Με βάση τα παραπάνω, η ανάπτυξη της ΘτΝ είναι θεμελιώδης για την κατανόηση του κοινωνικού κόσμου και των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα στην παιδική ηλικία που επιτρέπει στα παιδιά να λειτουργούν ως κοινωνικά όντα και να διακρίνουν την τυχαία και την ηθελημένη συμπεριφορά, τις επιθυμίες και την πραγματικότητα, την αλήθεια και την εξαπάτηση (Slaughter, 2015). Οι δεξιότητες της θεωρίας του Νου που αναπτύσσουν τα παιδιά σε κάθε ηλικιακό στάδιο έχουν μελετηθεί ευρέως, με τους ερευνητές να εστιάζουν κυρίως στην προσχολική ηλικία, ωστόσο τα τελευταία χρόνια έρευνες (Banerjee & Henderson, 2001. Heerey, Keltner, & Capps, 2003) σε παιδιά σχολικής ηλικίας έδειξαν ότι οι αλλαγές στο συγκεκριμένο τομέα συνεχίζονται και ύστερα από την προσχολική περίοδο, καθιστώντας αναγκαία την περαιτέρω μελέτη της ανάπτυξης της ΘτΝ και στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα.

4. Σχέση ΘτΝ με τη ντροπή και το κοινωνικό άγχος στην παιδική ηλικία

Στη παρούσα ενότητα αναλύεται η σχέση της ΘτΝ τόσο με τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους, όσο και με την προδιάθεση για ντροπή: γίνεται αναφορά σε προηγούμενες έρευνες που εξέτασαν τη σχέση μεταξύ των τριών μεταβλητών, εστιάζοντας κυρίως σε αυτές που διεξήχθησαν σε παιδιά σχολικής ηλικίας. Παρόλο που κύρια η έμφαση της παρούσας μελέτης δίνεται στη διερεύνηση της σχέσης της ΘτΝ με τις άλλες δύο μεταβλητές, αρχικά γίνεται μια σύντομη αναφορά στη σχέση κοινωνικού άγχους και προδιάθεσης για ντροπή.

4.1 Σχέση ντροπής - κοινωνικού άγχους

Κατά τη σύγκριση των μεταβλητών της ντροπής και του κοινωνικού άγχους φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές αλληλεπικαλύψεις. Η ντροπή διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις καταστάσεις κοινωνικού άγχους, καθώς συνεπάγεται ανησυχία για τις αναμενόμενες αλληλεπιδράσεις με άλλα άτομα. Σε κοινωνικές περιστάσεις ένα άτομο με προδιάθεση για ντροπή θα απασχολούσε το μυαλό του με τη σκέψη ότι θα κριθεί αρνητικά από άλλους. Η εμπειρία της ντροπής, με τη σειρά της, μπορεί να παρακινήσει το άτομο να κρυφτεί ή να ξεφύγει από τις διαπροσωπικές καταστάσεις, αποτελώντας ένα τρόπο αποφυγής αλληλεπιδράσεων με άλλους. Ταυτόχρονα, ένα βασικό χαρακτηριστικό του κοινωνικού άγχους είναι η έντονη επιθυμία του ατόμου να κάνει θετική εντύπωση στους άλλους, πιστεύοντας ωστόσο ότι δεν είναι σε θέση να το πράξει. Το κοινωνικό άγχος προκύπτει όταν κάποιος κρίνει ότι δεν ανταποκρίνεται στα αιτήματα των άλλων. Ένα επεισόδιο ντροπής είναι παρόμοιο με αυτό του κοινωνικού άγχους στο βαθμό που και τα δύο χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα ανησυχίας, συνοδευόμενα από αυξημένη αυτοσυνείδηση, φόβο έκθεσης και ανησυχίες αξιολόγησης (Gilbert & Trower, 1990).

Παράλληλα, ερευνητές έχουν διαπιστώσει ότι η ντροπή και το κοινωνικό άγχος μοιράζονται ακόμα ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Οι Weeks, Heimberg και Heuer, (2011) έχουν υποστηρίξει ότι η επίδειξη υποτακτικών συμπεριφορών που σχετίζονται με τη ντροπή είναι παρόμοιες με τις συμπεριφορές που εκδηλώνουν τα κοινωνικά ανήσυχα άτομα. Πρόκειται για τη χρήση συμπεριφορών που αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση ή στην πρόληψη επικείμενης απειλής που προκύπτει από

καταστάσεις που συνεπάγονται αρνητική αξιολόγηση και απόρριψη. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι με κοινωνικό άγχος, ντροπή ή και τα δύο αποφεύγουν την παρατεταμένη βλεμματική επαφή, είναι πιο ευαίσθητοι σε αρνητικά συναισθήματα όπως το άγχος, ο φόβος και η κατάθλιψη. Επιπλέον, τα άτομα, συνήθως μιλούν διστακτικά, κοκκινίζουν, ενώ τείνουν να αντιλαμβάνονται τα πράγματα περισσότερο αρνητικά. (Gilbert, 1998). Όταν έρχονται αντιμέτωπα με κοινωνικές απειλές, οι συμπεριφορές ασφάλειας χρησιμοποιούνται από τα άτομα τόσο στην περίπτωση της ντροπής, όσο και στον κοινωνικό άγχος, ως τρόπος ελαχιστοποίησης του αντιληπτού κινδύνου και των συνεπειών του (π.χ. υποτίμηση, ταπείνωση), 'σώζοντας' με αυτό τον τρόπο τον εαυτό (Gilbert, 2000).

Μελέτες που διεξήχθησαν κυρίως σε εφήβους και ενήλικες έδειξαν ότι η ντροπή είναι συνυφασμένη τόσο με τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους όσο και με την κοινωνική αγχώδη διαταραχή. Στην έρευνα τους, οι Michail και Birchwood (2012) σε άτομα ηλικίας 16 - 35 ετών, διαπίστωσαν ότι η προδιάθεση για ντροπή και η απώλεια του κοινωνικού κύρους κινούνταν σε υψηλά επίπεδα στα άτομα με κοινωνικό άγχος (με ή χωρίς ψύχωση), συγκριτικά με εκείνα μόνο με ψύχωση και στον υγιή πληθυσμό (Michail & Birchwood, 2012). Έπειτα, οι Hedman et al. (2013), διερεύνησαν τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ της ντροπής, της ενοχής, του κοινωνικού άγχους και των καταθλιπτικών συμπτωμάτων, συγκρίνοντας ενήλικες (18-65 ετών) με κοινωνικό άγχος με υγιή πληθυσμό. Από τα αποτελέσματα της έρευνας φανερώθηκε σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στο συναίσθημα της ντροπής και του κοινωνικού άγχους μεταξύ των συμμετεχόντων με κοινωνικό άγχος (Hedman et al., 2013). Παράλληλα, σε μια πρόσφατη μελέτη των Lazarus και Shahar (2018) σε προπτυχιακούς φοιτητές, επιδιώχθηκε να διερευνηθεί η καθημερινή συσχέτιση μεταξύ ντροπής και αυτοκριτικής και ο βαθμός στον οποίο η σχέση αυτή ποικίλει ως συνάρτηση των συμπτωμάτων του κοινωνικού άγχους. Τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους πρόβλεπαν υψηλότερα επίπεδα ντροπής κατά τη διάρκεια των καθημερινών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων υψηλότερη αυτοκριτική ύστερα από αυτές (Lazarus & Shahar, 2018).

Επιπλέον, στη μελέτη του Fergus και των συνεργατών του εξετάστηκαν οι συσχετίσεις μεταξύ των συμπτωμάτων της ντροπής και της ενοχής και των αγχωδών διαταραχών σε 124 εφήβους και ενήλικες ασθενείς με διαγνώσεις αγχωδών διαταραχών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι μόνο τα συμπτώματα του κοινωνικού άγχους και της γενικευμένης αγχώδους διαταραχής παρουσίασαν σημαντική

συσχέτιση με την προδιάθεση για ντροπή, ακόμα και μετά τον έλεγχο άλλων τύπων συμπτωμάτων διαταραχής άγχους, συμπτωμάτων κατάθλιψης και προδιάθεσης για ενοχή. Οι συσχετίσεις αυτές παρέμειναν στατιστικά σημαντικές ακόμη και μετά τον έλεγχο για άλλα συμπτώματα άγχους, ενοχής και καταθλιπτικά συμπτώματα. Περαιτέρω, οι μεταβολές στα συμπτώματα κοινωνικού άγχους μετά από μια ψυχολογική παρέμβαση συσχετίστηκαν σημαντικά με τις μεταβολές στα επίπεδα ντροπής. Όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής ντροπής, η συγκεκριμένη έρευνα έδειξε ότι η εσωτερική ντροπή είναι πιο σχετική με τα συμπτώματα των αγχωδών διαταραχών από ότι η ενοχή (Fergus et al., 2010).

Τα ευρήματα της προαναφερθείσας μελέτης αναφορικά με τη σχέση εσωτερικής ντροπής και κοινωνικού άγχους, φαίνεται να συμφωνούν με τα αποτελέσματα της μελέτης του Gilbert (2000), στην οποία 109 φοιτητές και 50 ασθενείς με κατάθλιψη συμπληρώσαν μια σειρά από ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς που σχεδιάστηκαν για να μετρήσουν διάφορες πτυχές της ντροπής, της ενοχής, της υπερηφάνειας, του κοινωνικού άγχους, της κατάθλιψης και του κοινωνικού κύρους. Διαπιστώθηκε μια μέτρια συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την εσωτερική ντροπή με $r=.54$. Τέλος, σε μια πιο πρόσφατη έρευνα με συμμετέχοντες 328 ενήλικες (20-77 ετών) από το γενικό πληθυσμό οι Matos, Pinto-Gouveia και Gilbert (2010), αξιολόγησαν τις πιθανές σχέσεις μεταξύ της ντροπής, των τραυματικών επιπτώσεων των αναμνήσεων ντροπής, της παράνοιας και του κοινωνικού άγχους, χρησιμοποιώντας ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς. Από τα ευρήματα διαπιστώθηκε ότι η εξωτερική ντροπή σχετίζεται ιδιαίτερα με το παρανοϊκό άγχος, ενώ αντίθετα η εσωτερική ντροπή συνδέεται περισσότερο με το κοινωνικό άγχος (Matos, Pinto-Gouveia, & Gilbert, 2012).

4.2 Σχέση κοινωνικού άγχους -ΘτΝ

Η ανάπτυξη της ΘτΝ προηγείται χρονολογικά της εμφάνισης του κοινωνικού άγχους. Ως εκ τούτου, ένα χαμηλό επίπεδο ΘτΝ στην πρώιμη παιδική ηλικία θα μπορούσε να οδηγήσει σε λιγότερο προσαρμοστικούς τρόπους συμμετοχής σε κοινωνικές καταστάσεις, πιο αρνητικές κοινωνικές εμπειρίες (π.χ., παραμέληση, απόρριψη), μειωμένη κοινωνική αυτοπεποίθηση και μεγαλύτερο επίπεδο αποφυγής και κοινωνικού άγχους (Carpendale & Lewis, 2004). Εντούτοις, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και μια αμφίδρομη επιρροή. Το κοινωνικό άγχος θα μπορούσε να

αποτρέψει ή να περιορίσει τις κοινωνικές εμπειρίες και συνεπώς να παρεμποδίσει την ανάπτυξη της κοινωνικής κατανόησης. Επιπλέον, τα αγχώδη άτομα είναι δυνατόν να είναι υπερβολικά επικεντρωμένα στο να φοβούνται, να ελέγχουν και να αποφεύγουν τις δικές τους ανήσυχες σκέψεις και συναισθήματα, με αποτέλεσμα να δίνουν λιγότερη προσοχή και συνεπώς να κατανοούν σε μικρότερο βαθμό τις γνωστικές καταστάσεις των άλλων (Clark & Wells, 1995. Kashdan & Weeks, 2010). Η κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη, όπως η ικανότητα των παιδιών να έχουν κοινωνικά επαρκείς αντιδράσεις και να ρυθμίζουν τα συναισθήματά τους κατά τη διάρκεια κοινωνικών καταστάσεων, παίζει σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό άγχος. Για παράδειγμα, πρόσφατα ευρήματα έδειξαν ότι η τάση των μικρών παιδιών να εκφράζουν τη συστολή με θετικό τρόπο μπορεί να τους βοηθήσει να ρυθμίσουν το κοινωνικό τους άγχος (Colonnesi et al., 2014).

Αρκετές μελέτες καταδεικνύουν τη σχέση μεταξύ της ΘτΝ και του κοινωνικού άγχους στην παιδική ηλικία. Η μετα-ανάλυση των O'Toole, Hougaard και Mennin (2013) έδειξε ότι τα παιδιά και οι έφηβοι με υψηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους ή με αγχώδη κοινωνική διαταραχή είναι λιγότερο ικανοί να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα, γεγονός που αποτελεί βασική πτυχή της ΘτΝ. Παρομοίως, στην ερευνά τους οι Banerjee και Henderson (2001) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά ηλικίας 6 έως 11 ετών με υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους και αρνητικά συναισθήματα ντροπαλότητας (δηλ. τάση επίρριψης ευθυνών στα ίδια και χαμηλή αυτοεκτίμηση) παρουσιάζουν ελλείμματα στην κατανόηση των συναισθημάτων και των προθέσεων σε κοινωνικές καταστάσεις (Banerjee & Henderson, 2001).

Άλλες μελέτες, χρησιμοποιώντας παρόμοιες διαδικασίες, δεν κατάφεραν να εντοπίσουν μια σχέση μεταξύ της ΘτΝ και του κοινωνικού άγχους. Αρχικά, στην προαναφερθείσα έρευνα των Colonnesi, Nikolić, de Vente και Bögels (2017) σε παιδιά 4 έως 9 ετών διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχε σχέση μεταξύ της κατανόησης των ψευδών πεποιθήσεων β τάξης και του κοινωνικού άγχους των παιδιών. Έπειτα, διεξάγοντας έρευνα στην ίδια ηλικιακή ομάδα, οι Broeren και Lester (2013) ανέφεραν ότι η ΘτΝ δεν πρόβλεψε μια προδιάθεση για κοινωνικό άγχος. Τέλος, στην έρευνα των Banerjee και Henderson (2001) σε παιδιά 6-11 ετών, δεν παρατηρήθηκε συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και στα έργα ψευδούς πεποίθησης α' τάξης (Banerjee & Henderson, 2001).

4.3 Σχέση ντροπής-ΘτΝ

Η ικανότητα για κοινωνική κατανόηση ή ΘτΝ αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στην ανάπτυξη των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων (Cutting & Dunn, 2002. Dunn, 1995. Heerey, Keltner, & Capps, 2003). Η ντροπή προκύπτει από τις αρχικές αλληλεπιδράσεις των παιδιών με τους σημαντικούς άλλους και αναπτύσσεται αργότερα από τα πρωταρχικά συναισθήματα (π.χ., θυμός, φόβος, χαρά), καθώς εξαρτάται από ορισμένες εξελισσόμενες διανοητικές καταστάσεις. Αυτές περιλαμβάνουν μια μορφή αυτογνωσίας, μια θεωρία του νου (συμβολική εκπροσώπηση και μετα-γνώση) (Gilbert, 2003).

Τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα συνήθως περιλαμβάνουν αυτοστοχασμό και αυτοαξιολόγηση και συνεπώς απαιτούν κάποιο προηγμένο επίπεδο γνωστικής λειτουργίας. Αυτό σημαίνει ότι τα συναισθήματα ενοχής, ντροπής και υπερηφάνειας εξελίσσονται σταδιακά κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης των παιδιών, βοηθώντας τα να αντιμετωπίσουν όλο και περισσότερο τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τις στενές σχέσεις με έναν βέλτιστο τρόπο. Ωστόσο, αν δεν είναι καλά ρυθμισμένα, αυτά τα συναισθήματα θα χάσουν την προσαρμοστική τους αξία και θα εμφανίσουν το ψυχολογικό τους μειονέκτημα, το οποίο μπορεί να συμβεί ήδη σε μια νεαρή ηλικία (Heerey, Keltner, & Capps, 2003).

Στη μελέτη τους, οι Ferguson Stegge και Damhuis (1991), χρησιμοποιώντας υποθετικές ιστορίες διερεύνησαν τις αντιλήψεις των παιδιών ηλικίας 7-9 και 10 έως 12 ετών για την ενοχή και τη ντροπή. Διαπιστώθηκε ότι τα μικρότερα παιδιά επικεντρώνονταν κατά κύριο λόγο στις αντιδράσεις των άλλων όταν οι ιστορίες αφορούσαν τα συγκεκριμένα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά βασίζονταν συχνότερα στα δικά τους πρότυπα για να πραγματοποιήσουν πραγματικές αυτοαξιολογήσεις (Ferguson, Stegge, & Damhuis, 1991).

Έπειτα, οι Heerey, Keltner και Capps (2003) εξέτασαν τη σχέση μεταξύ των δυνατοτήτων ΘτΝ και της ικανότητας αναγνώρισης εκφράσεων του προσώπου που απεικονίζουν ντροπή και αμηχανία. Συγκρίθηκαν οι επιδόσεις παιδιών ηλικίας 8 έως 15 ετών που συνήθως αναπτύσσονται σε αυτή την ηλικιακή ομάδα σε παιδιά που έχουν διαγνωστεί με αυτισμό. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα παιδιά με αυτισμό απέδωσαν λιγότερο καλά σε καθήκοντα αναγνώρισης ντροπής και αμηχανίας σε σύγκριση με την τυπική ομάδα παιδιών. Έτσι, τα ελλείμματα στη ΘτΝ εξήγησαν τη δυσκολία που αντιμετώπιζαν τα παιδιά με αυτισμό όταν τους ζητήθηκε να εντοπίσουν

εκφράσεις ντροπής και αμηχανίας. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά με τυπική ανάπτυξη, επιδεικνύοντας τυπικές ικανότητες ΘτΝ, ήταν πολύ καλύτερα στο καθήκον αναγνώρισης των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων της ντροπής και της αμηχανίας (Heerey, Keltner, & Capps, 2003).

Επιπλέον, έχουν διεξαχθεί έρευνες που εμμέσως τεκμηριώνουν τη σχέση μεταξύ της ΘτΝ και ντροπής, χωρίς ωστόσο να παρέχουν άμεσες εμπειρικές αποδείξεις για τη σχέση αυτή. Η πρώτη μελέτη, που διεξήχθη από την Dunn (1995), εξέτασε τη σχέση μεταξύ της ικανότητας των παιδιών, ηλικίας 16-93 μηνών, να περάσουν τις δοκιμασίες εσφαλμένων πεποιθήσεων, οι οποίες μετρούσαν τις δεξιότητες στη ΘτΝ, και την ευαισθησία των παιδιών στην κριτική. Τα ευρήματα αποκάλυψαν ότι τα παιδιά με υψηλότερες βαθμολογίες έδειξαν μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στις επικρίσεις της μαριονέτας της δασκάλας τους για τις ζωγραφιές τους. Δηλαδή, αφού έλαβαν κριτική από τη μαριονέτα της δασκάλας για τα σχέδια τους, τα παιδιά προσάρμοζαν τις δικές τους κρίσεις, ασκώντας πιο αυστηρή κριτική. Τα παιδιά που πέρασαν λιγότερες δοκιμασίες λανθασμένων πεποιθήσεων συνέχισαν να κρίνουν τα σχέδιά τους ευνοϊκά παρά τις σκληρές επικρίσεις από τη μαριονέτα των δασκάλων. Έτσι, στη μελέτη της Dunn, οι ικανότητες στη ΘτΝ προέβλεπαν την ικανότητα των παιδιών να ανιχνεύουν τις απόψεις των άλλων για τον εαυτό τους, καθώς και την ικανότητα των παιδιών να ενσωματώνουν τις απόψεις των άλλων στις δικές τους κρίσεις (Dunn, 1995).

Τέλος, σε μια μελέτη παρακολούθησης (follow-up), οι Cutting και Dunn (2002) εξέτασαν κατά πόσον οι μεμονωμένες διαφορές στην ικανότητα ΘτΝ στην προσχολική αγωγή, θα αποτελούσαν προβλεπτικούς παράγοντες της ευαισθησίας στην κριτική της μαριονέτας του δασκάλου ένα χρόνο αργότερα. Διαπίστωσαν ότι τα παιδιά με μια προχωρημένη κατανόηση των γνωστικών καταστάσεων των άλλων και με μια προχωρημένη κατανόηση των συναισθημάτων των άλλων ήταν πιο ευαίσθητα στην κριτική της μαριονέτας, σε σχέση με τα παιδιά που σημείωσαν χαμηλότερες βαθμολογίες. Αυτά τα επαναλαμβανόμενα ευρήματα φανερώνουν μια έμμεση σχέση μεταξύ της ικανότητας ΘτΝ και της ντροπής (Cutting & Dunn, 2002).

Συμπερασματικά, διαπιστώνεται ένα ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον τόσο για τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την ντροπή, όσο και για τη σχέση κάθε μεταβλητής ξεχωριστά με τη ΘτΝ σε παιδιά σχολικής ηλικίας. Ωστόσο, ύστερα από βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε δεν βρέθηκαν έρευνες που να

έχουν εξετάσει τη σχέση ανάμεσα και στις τρεις αυτές μεταβλητές στο συγκεκριμένο πληθυσμό, γεγονός που θα αποτελέσει έναν από τους στόχους της παρούσας έρευνας.

4.4 Η παρούσα έρευνα

Οι κύριοι στόχοι της παρούσας έρευνας ήταν δύο. Πρώτον, εξετάστηκε η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την ΘτΝ, σε παιδιά ηλικίας 10-12 ετών. Δεύτερον, εξετάστηκε και η επίδραση του φύλου και της τάξης φοίτησης στις τρεις μεταβλητές.

Για την αξιολόγηση των σχέσεων μεταξύ των προαναφερθεισών μεταβλητών χρησιμοποιήθηκαν τέσσερα σταθμισμένα και αξιόπιστα ερευνητικά εργαλεία. Πιο συγκεκριμένα, για την αξιολόγηση του κοινωνικού άγχους χρησιμοποιήθηκε η κλίμακα ‘Social Anxiety Scale for Children- Revised’ (SASC-R, La Greca & Stone, 1993) και για την μέτρηση της ντροπής η κλίμακα ‘Brief shame and Guilt Questionnaire for Children’ (Novin & Rieffe, 2015). Για την αξιολόγηση της ΘτΝ χρησιμοποιήθηκαν δύο πειραματικά έργα: το έργο ‘Real and Deceptive Emotion task’ (Dennis, Barnes, Wilkinson & Humphreys, 1998. Harris, Donnelly, Guz, & Pitt-Watson, 1986) και το έργο ‘Strange Stories’ (Happe, 1994).

Σύμφωνα με τους παραπάνω στόχους και τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που παρουσιάστηκε (Banerjee & Henderson, 2001. Cutting & Dunn, 2002. Dunn, 1995. Gilbert, 2000. Fergus et al., 2010. Ferguson, Stegge, & Damhuis, 1991. Hedman et. al., 2013. Heerey, Keltner & Capps, 2003. Lazarus & Shahar, 2018. Michail & Birchwood, 2012. O’Toole, et al., 2013) διαμορφώθηκαν οι εξής ερευνητικές υποθέσεις και τα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Αναμένεται ότι η προδιάθεση των παιδιών για ντροπή θα συσχετίζεται θετικά με το κοινωνικό τους άγχος
2. Αναμένεται ότι θα υπάρξει σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και τη ΘτΝ
3. Αναμένεται ότι θα υπάρξει σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή και τη ΘτΝ
4. Αναμένεται ότι θα υπάρξουν ηλικιακές διαφορές στην εκδήλωση του κοινωνικού άγχους, της ντροπής και της ΘτΝ.
5. Αναμένεται πως θα υπάρξουν διαφυλικές διαφορές στην εκδήλωση του κοινωνικού άγχους, της ντροπής και της ΘτΝ

5. Μέθοδος

5.1 Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν 187 παιδιά με Μ.Ο ηλικίας (σε μήνες): $M = 130,91$. Αναφορικά με το φύλο, έλαβαν μέρος 91 αγόρια και 96 κορίτσια. Τα παιδιά ήταν μαθητές της Δ, Ε και ΣΤ τάξης δημοτικού και προέρχονταν από δύο σχολεία, το 4ο Δημοτικό Σχολείο Λευκάδας από το 9ο Δημοτικό Σχολείο Καρδίτσας. Οι διευθυντές των σχολικών μονάδων έδωσαν άδεια διεξαγωγής της έρευνας, αφού πρώτα ενημερώθηκαν για τον σκοπό αυτής. Παράλληλα, εξασφαλίστηκε η γραπτή συγκατάθεση των γονέων για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα.

5.2 Ερευνητικά εργαλεία

5.2.1 Κοινωνικό άγχος

5.2.1.1 Social Anxiety Scale for Children- Revised (SASC-R)

Η κλίμακα ‘Social Anxiety Scale for Children- Revised’ (SASC-R, La Greca & Stone, 1993), η οποία αποτελείται από 22 προτάσεις, που εξετάζουν τόσο τον υποκειμενικό χαρακτήρα, όσο και τις συμπεριφορικές συνέπειες (behavioral consequences) του κοινωνικού άγχους σε παιδιά και εφήβους, με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο για το κοινωνικό άγχος των Watson και Friend (1969). Η SASC-R αποτελείται από τρεις υποκλίμακες: Φόβος αρνητικής αξιολόγησης (Fear of Negative Evaluation, 9 από τις 22 προτάσεις), γενικευμένη κοινωνική αποφυγή και δυσφορία (Social Avoidance and Distress, 4 προτάσεις) και κοινωνική αποφυγή και δυσφορία με νέους ή άγνωστους συνομηλίκους (Social Avoidance and Distress with new or unfamiliar peers, 5 προτάσεις). Η SASC-R περιλαμβάνει επίσης 4 προτάσεις σχετικά με ενδιαφέροντα και αντικείμενα που πιθανόν αρέσουν στα παιδιά (Greca & Stone, 1993). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε η ελληνική εκδοχή της κλίμακας, η οποία μεταφράστηκε στα ελληνικά το 2009 από τον Βασιλόπουλο. Στη συνέχεια, ένας δεύτερος, δίγλωσσος ερευνητής επανέφερε τη μεταφρασμένη κλίμακα στην αγγλική της γλώσσα. (back translation) (Βασιλόπουλος, 2009). Ζητήθηκε από τα παιδιά να δηλώσουν σε μια πεντάβαθμη κλίμακα τύπου Likert πόσο συχνά κάθε δήλωση είναι αληθινή για τα ίδια (1 = ποτέ, 2 = σχεδόν ποτέ, 3 = μερικές φορές, 4 = τις περισσότερες φορές, 5 = πάντα). Οι βαθμολογίες της SASC-R κυμαίνονται από 18 έως 90 και η κλινική βαθμολογία που χρησιμοποιείται για τα αγόρια είναι 50 και για τα κορίτσια 54.

Μελέτες έχουν δείξει ότι η SASC-R έχει εξαιρετικές ψυχομετρικές ιδιότητες (La Greca, 1998, La Greca & Stone, 1993). Αρκετές διεθνείς μελέτες που έχουν χρησιμοποιήσει τη SASC-R ως εργαλείο μέτρησης κοινωνικού άγχους έχουν αναφέρει τις καλές ψυχομετρικές του ιδιότητες (Koot & Mesman, 2001. Kristensen & Torgersen, 2006. Muris & Little, 2005. Reijntjes Dekovic & Telch 2007. Storch, Eisenberg, Roberti, & Barlas, 2003). Ο συντελεστής Cronbach's α για όλες τις υποκλίμακες του SASC-R ήταν υψηλός με την τιμή του συντελεστή να είναι μεγαλύτερη από .65. Πιο συγκεκριμένα, οι τιμές του δείκτη Cronbach's α για την υποκλίμακα 'Φόβος αρνητικής αξιολόγησης' ήταν .86, για τη 'Γενικευμένη κοινωνική αποφυγή και δυσφορία' .69 και για την 'Κοινωνική αποφυγή και δυσφορία με νέους ή άγνωστους συνομηλίκους' .78 (La Greca & Stone, 1993). Το SASC-R απέδωσε καλή εσωτερική συνοχή, τόσο σε τυπικά, όσο και σε κλινικά δείγματα (.60 έως .90, Ginsberg, La Greca, & Silverman, 1998. La Greca & Stone, 1993) και αξιοπιστία επαναληπτικών μετρήσεων (.36 έως .42 για μια περίοδο ενός έτους). Η εσωτερική συνοχή σε δείγμα 558 Ελλήνων μαθητών ηλικίας 10-13 ετών βρέθηκε ικανοποιητική (Cronbach's α .83) (Βασιλόπουλος, 2009). Στην παρούσα έρευνα η εσωτερική συνοχή υπολογίστηκε με τον συντελεστή Cronbach's α και βρέθηκε ότι είναι .53.

5.2.2 Ντροπή

5.2.2.1 *Brief Shame and Guilt Questionnaire for Children*

Για τη μέτρηση της ντροπής χρησιμοποιήθηκε το εργαλείο 'Brief Shame and Guilt Questionnaire for Children' (Novin & Rieffe, 2015), η δημιουργία του οποίου βασίστηκε εν μέρει στο εργαλείο Self-Conscious Emotions: Maladaptive and Adaptive Scales (SCEMAS, Ferguson & Stegge, 1998). Αποτελείται από 12 σύντομα σενάρια που εξετάζουν την προδιάθεση για ντροπή ή ενοχή. Τα παιδιά καλούνται να φανταστούν ότι συμμετέχουν στο περιγραφόμενο σενάριο και τους ζητείται να αξιολογήσουν πόση ντροπή ή ενοχή θα αισθάνονταν εάν οι ίδιοι ήταν πρωταγωνιστές σε αυτό. Καθεμία από τις προτάσεις/σενάρια βαθμολογείται με τη χρήση τρίβαθμης κλίμακας Likert. Η βαθμολόγηση των επιπέδων ντροπής ή ενοχής κυμαίνεται από 0 (καθόλου ντροπή/ ενοχή) έως 3 (σοβαρή ενοχή/ντροπή). Έξι σύντομα σενάρια σχεδιάστηκαν για να περιγράψουν συμπεριφορές κατά τις οποίες οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να βλάψουν κάποιο άλλο πρόσωπο, προκαλώντας αισθήματα ενοχής, και έξι σενάρια σχεδιάστηκαν για να περιγράψουν μια ακατάλληλη συμπεριφορά

παρουσία άλλων ατόμων, χωρίς να βλάψουν άλλους και, προκαλώντας τους ντροπή. Τα παιδιά καλούνται να φανταστούν τους εαυτούς τους σε μια περιγραφόμενη κατάσταση και να βαθμολογήσουν την ένταση των αναμενόμενων συναισθημάτων ντροπής ή ενοχής (π.χ. «Περπατάς μέσα στη μέση ενός πολυσύχναστου δρόμου. Σκοντάφτεις και όλα τα βιβλία και τα μολύβια σου πέφτουν στο δρόμο»). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι 6 προτάσεις που αξιολογούσαν τα επίπεδα προδιάθεσης για ντροπή.

Η ψυχομετρική αξιολόγηση του BSGQ σε ένα δείγμα 219 παιδιών και νέων εφήβων ηλικίας 8-14 ετών έδειξε ότι το εργαλείο είναι αξιόπιστο. Όσον αφορά την εσωτερική συνοχή ο συντελεστής Cronbach's ήταν υψηλός με την τιμή του συντελεστή να είναι .80 και .76 για τις υποκλίμακες της ντροπής και της ενοχής αντίστοιχα. Επιπλέον, μια ανάλυση παραγόντων έδειξε τη σαφή ύπαρξη δύο παραγόντων, με όλες τις προτάσεις της ντροπής να αντιστοιχούν στον έναν παράγοντα και όλα τα στοιχεία ενοχής να αντιστοιχούν στον άλλο παράγοντα, γεγονός που υποστηρίζει την εγκυρότητα του εργαλείου. Τέλος, η συγκλίνουσα εγκυρότητα του BSGQ-C αξιολογήθηκε μέσω θεωρητικά σημαντικών συσχετίσεων με κλίμακες μέτρησης εσωτερικών και εξωτερικών συμπτωμάτων. Δηλαδή, η υποκλίμακα της ντροπής του BSGQ-C συσχετίστηκε θετικά με συμπτώματα κοινωνικού άγχους και ανησυχίας, ενώ η υποκλίμακα της ενοχής συσχετίστηκε αρνητικά με προβλήματα συμπεριφοράς και επιθετικότητα (Novin & Rieffe, 2015). Στην παρούσα έρευνα η εσωτερική συνοχή υπολογίστηκε με τον συντελεστή Cronbach's α και βρέθηκε ότι είναι .53.

5.2.3 ΘτΝ

Για την αξιολόγηση της ΘτΝ χρησιμοποιήθηκαν δύο εργαλεία: το έργο 'Real and Deceptive Emotion task' (Dennis, Barnes, Wilkinson & Humphreys, 1998) και το έργο 'Strange Stories' (Happe, 1994).

5.2.3.1 Strange Stories

Το συγκεκριμένο έργο αποτελείται από 24 απλές ιστορίες (12 διαφορετικούς τύπους ιστοριών) με καταστάσεις που είναι πιο πιθανό να συναντήσουν τα παιδιά στην καθημερινότητά τους. Με τις Παράξενες Ιστορίες της Happe εξετάζεται η ικανότητα των παιδιών να κατανοήσουν τις πραγματικές προθέσεις, σκέψεις και πεποιθήσεις των χαρακτήρων της κάθε ιστορίας (Happe, 1994). Στη συγκεκριμένη

έρευνα στα παιδιά παρουσιάστηκαν 4 από τους 12 τύπους ιστοριών: Ψέμα, Αθώο ψέμα, Διπλή μπλόφα και Προσποίηση.

Πίνακας 1. Τα δώδεκα θέματα των ιστοριών (Bremner, Nash, Harpe, & Pettigrew, 2009. Harpe, 1994, O'Hare)

Προσποίηση -Pretend
Αστείο-Joke
Ψέμα-Lie
Αθώο ψέμα-White lie
Σχήμα λόγου-Figure of speech
Διπλή μπλόφα-Double bluff
Ειρωνεία-Sarcasm
Πειθώ-Persuasion
Παρεξήγηση-Misunderstanding
Αντικρουόμενα συναισθήματα-Contrary emotion
Ξεχνάω -Forget
Φαίνεσθαι/Πραγματικότητα-Apperance/Reality

Κάθε ιστορία ακολουθείται από δύο ερωτήσεις, μια ερώτηση κατανόησης «Είναι αλήθεια αυτό που είπε ο/η Χ» και μια ερώτηση αιτιολόγησης «Γιατί ο/η Χ το είπε αυτό;» Για παράδειγμα, στην περίπτωση της ιστορίας 'Αθώο ψέμα', αναφέρεται ότι η θεία του πρωταγωνιστή φοράει ένα απαίσιο καπέλο, που την κάνει να δείχνει ανόητη. Ωστόσο όταν η θεία τον ρωτάει αν του αρέσει το καπέλο δίνει θετική απάντηση. Στη συνέχεια τα παιδιά πρέπει να απαντήσουν στις δύο προαναφερθείσες ερωτήσεις, ώστε να αξιολογηθεί κατά πόσο κατανόησαν την πραγματική πρόθεση του πρωταγωνιστή.

Οι απαντήσεις των παιδιών βαθμολογούνται ως προς την ικανότητά τους να εξηγούν τις πραγματικές προθέσεις του χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, στην ερώτηση κατανόησης βαθμολογήθηκαν με 1 αν απαντούσαν «Ναι» και 2 εάν απαντούσαν «Όχι». Στην ερώτηση τεκμηρίωσης, σε περίπτωση που οι μαθητές δεν αιτιολογούσαν ορθά την απάντηση του κάθε χαρακτήρα με βάση τον τρόπο σκέψης του σύμφωνα με το συγκεκριμένο πλαίσιο κάθε ιστορίας, η απάντησή τους θεωρήθηκε λανθασμένη

και βαθμολογήθηκε με 0. Η ορθή απάντηση των συμμετεχόντων βαθμολογούνταν με 1 (Happe, 1994).

5.2.3.2 *Real and Deceptive Emotion Task*

Το έργο ‘Real and Deceptive Emotion task’ (Dennis, Barnes, Wilkinson & Humphreys, 1998, προσαρμοσμένο από τους Harris, Donnelly, Guz & Pitt-Watson, 1986) αξιολογεί την κατανόηση των παιδιών για τα πραγματικά και παραπλανητικά συναισθήματα με τη χρήση 10 σύντομων ιστοριών για έναν υποθετικό χαρακτήρα, τον Terry (ελληνική εκδοχή, Κώστας). Όλες οι ιστορίες περιγράφουν καταστάσεις που συνεπάγονται αναντιστοιχία μεταξύ των συναισθημάτων του Κώστα και των εκφράσεων του προσώπου του. Στις οδηγίες, τονίζεται ότι ο Κώστας προσπαθεί να κρύψει τα πραγματικά του αισθήματα. Οι μισές ιστορίες είναι θετικά φορτισμένες (δηλαδή, ο Κώστας προσπαθεί να κρύψει θετικά συναισθήματα) και οι υπόλοιπες είναι αρνητικά φορτισμένες (δηλαδή, ο Terry προσπαθεί να κρύψει αρνητικά συναισθήματα). Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκαν συνολικά 6 ιστορίες από το συγκεκριμένο έργο, τρεις θετικά φορτισμένες και τρεις αρνητικά φορτισμένες.

Πίνακας 2. Τα δέκα θέματα των ιστοριών (Dennis et al., 1998)

Ιστορίες θετικά φορτισμένες	Ιστορίες αρνητικά φορτισμένες
Νικητής στα χαρτιά	Χτύπημα
Γλίστρημα	Πονόκοιλος
Καλά φύλλα στα χαρτιά	Άσχημο κούρεμα
Αστεία ρούχα	Ανέκδοτο
Φάρσα	Πείραγμα

Κάθε ιστορία ακολουθείται αρχικά από δύο ερωτήσεις κατανόησης, με την πρώτη να αφορά την κατάσταση που οδήγησε στο προκαλούμενο συναίσθημα (*Τι συνέβη στον Κώστα*) και τη δεύτερη να αναφέρεται στο λόγο για τον οποίο το πραγματικό συναίσθημα πρέπει να παραμείνει κρυφό (*Τι θα πει η μαμά του Terry αν μάθει ότι ο Terry έχει πονόκοιλο;*). Η επόμενη ερώτηση εξετάζει τα πραγματικά συναισθήματα που προκάλεσε η περιγραφόμενη κατάσταση στον Κώστα (*Πως πραγματικά ένιωσε ο Κώστας όταν είχε πονόκοιλο;*), μέσω της παρουσίασης ενός προσώπου (ουδέτερου φύλου) με πέντε διαφορετικές εκφράσεις (από αριστερά προς τα δεξιά πολύ

χαρούμενη, λίγο χαρούμενη, ούτε χαρούμενη / ούτε λυπημένη (ουδέτερη), λίγο λυπημένη και πολύ λυπημένη έκφραση). Παράλληλα, ζητείται από τα παιδιά να αιτιολογήσουν την απάντησή τους (*Γιατί ένιωσε έτσι ο Terry;*). Τέλος, με τον ίδιο τρόπο (παρουσίαση μιας σειράς προσώπων) ζητείται από τους συμμετέχοντες να αναφέρουν την έκφραση που προσπάθησε να πάρει ο Κώστας (*Ποια έκφραση προσπάθησε ο Κώστας να έχει το πρόσωπό του όταν είχε πονόκοιλο;*) και να δικαιολογήσουν την απάντησή τους. (*Γιατί ο Κώστας πήρε αυτή την έκφραση στο πρόσωπό του;*).

Σύμφωνα με τα κριτήρια βαθμολόγησης, για την ερώτηση εξέτασης των πραγματικών συναισθημάτων του Κώστα, η λανθασμένη απάντηση βαθμολογήθηκε με 0, ενώ με 1 βαθμολογήθηκε η αποδεδειγμένη γνώση του πραγματικού συναισθήματος. Για παράδειγμα, για τις αρνητικά φορτισμένες ιστορίες οι απαντήσεις «πολύ λυπημένος», «λίγο λυπημένος» βαθμολογούνταν με 1, και για τις θετικά φορτισμένες ιστορίες με 1 βαθμολογήθηκαν οι απαντήσεις «πολύ χαρούμενος», «λίγο χαρούμενος». Ένας επιπλέον βαθμός δόθηκε για την σωστή αιτιολόγηση του πραγματικού συναισθήματος. Παρομοίως, για την ερώτηση εξέτασης της έκφρασης που πήρε το πρόσωπο του Κώστα δόθηκε ένας βαθμός στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες επιδείκνυαν ορθή αλλαγή του πραγματικού συναισθήματος, είτε με την ελαχιστοποίηση του αρχικού συναισθήματος («λίγο χαρούμενος», «λίγο λυπημένος»), με την ουδετεροποίηση του αρχικού συναισθήματος («ούτε χαρούμενος/ούτε λυπημένος»), είτε με την απόκρυψη του πραγματικού συναισθήματος, χρησιμοποιώντας το αντίθετο συναίσθημα (για τις θετικά φορτισμένες ιστορίες: «πολύ λυπημένος», «λίγο λυπημένος» και για τις αρνητικά φορτισμένες ιστορίες «πολύ χαρούμενος», «λίγο χαρούμενος»). Επιπλέον, ακόμα ένας βαθμός δόθηκε για την ορθή αιτιολόγηση της έκφρασης που πήρε το πρόσωπο του Κώστα.

5.3 Διαδικασία

Για τη χορήγηση των ερωτηματολογίων, αρχικά ζητήθηκε άδεια από τους διευθυντές των δύο δημοτικών σχολείων. Στη συνέχεια δόθηκαν στους γονείς των παιδιών της Δ', της Ε' και της ΣΤ' τάξης υπεύθυνες δηλώσεις προκειμένου να εξασφαλιστεί η συναίνεσή τους στη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα. Στις συγκεκριμένες δηλώσεις γίνονταν αναφορά στο σκοπό της έρευνας και δηλώνονταν

ότι θα διατηρούνταν η ανωνυμία των παιδιών. Πριν ξεκινήσει η βασική έρευνα διεξήχθη μια πιλοτική έρευνα, στην οποία συμμετείχαν συνολικά 6 παιδιά (ένα αγόρι και ένα κορίτσι από καθεμία από τις 3 τάξεις) προκειμένου να διαπιστωθεί η καταλληλότητα των εργαλείων, όπως και ο χρόνος που απαιτείται για τη συμπλήρωσή τους. Πραγματοποιήθηκαν κάποιες αλλαγές στη διατύπωση ορισμένων προτάσεων και αφαιρέθηκαν 2 ιστορίες από το εργαλείο «Παράξενες Ιστορίες», καθώς ο χρόνος συμπλήρωσης ξεπερνούσε τα 45 λεπτά.

Η βασική έρευνα στα σχολεία πραγματοποιήθηκε στις αρχές Απριλίου 2019. Αρχικά, οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ένα έντυπο δημογραφικών στοιχείων για την λήψη πληροφοριών αναφορικά με την ηλικία, την τάξης φοίτησης, την εθνικότητα και το επάγγελμα των γονέων. Στη συνέχεια δόθηκαν προς συμπλήρωση οι 4 κλίμακες αυτό-αναφοράς: Brief Shame and Guilt Questionnaire for Children, Social Anxiety Scale for Children – Revised, «Παράξενες ιστορίες» (Strange Stories) και Real and Deceptive Emotion Task. Η συνολική διάρκεια συμπλήρωσης κυμαίνονταν από 20 έως 30 λεπτά.

6. Αποτελέσματα

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων διαρθρώνεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα γίνεται η παρουσίαση της περιγραφικής στατιστικής με την παρουσίαση των μέσων όρων, των τυπικών αποκλίσεων και του εύρους των εξεταζόμενων μεταβλητών. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της πολλαπλής ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA) που πραγματοποιήθηκε ώστε να ελεγχθεί αν το φύλο των παιδιών και η τάξη στην οποία φοιτούν επιδρούν με στατιστικά σημαντικό τρόπο στις επιδόσεις τους στα έργα της ΘτΝ, καθώς και στα εργαλεία για το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή. Στην τρίτη ενότητα αναλύονται οι συσχετίσεις ανάμεσα στις εξεταζόμενες μεταβλητές.

6.1 Περιγραφική στατιστική

Στους Πίνακες 3 και 4 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι, οι τυπικές αποκλίσεις και το εύρος όλων των μεταβλητών της έρευνας. Από τον Πίνακα 3 φαίνεται ότι ανάλογα με την τάξη στην οποία φοιτούσαν τα παιδιά παρουσίαζαν διαφορές στην αξιολόγηση τους όσον αφορά την προδιάθεση για ντροπή, το κοινωνικό άγχος και τη Θτν και από τον Πίνακα 4 διαπιστώνεται ότι και το φύλο άσκησε επίδραση στην αξιολόγηση αυτών των μεταβλητών. Προκειμένου να καθοριστεί εάν οι διαφορές αυτές ήταν στατιστικά σημαντικές πραγματοποιήθηκε πολλαπλή ανάλυση διακύμανσης (Multiple Analysis of variance, MANOVA), με ανεξάρτητες μεταβλητές την τάξη φοίτησης και το φύλο και εξαρτημένες μεταβλητές: α) την επίδοση την προδιάθεση για ντροπή β) την επίδοση στο κοινωνικό άγχος και γ) τη συνολική επίδοση στα έργα της ΘτΝ που μετρούν τόσο τη γνωστική όσο και τη συναισθηματική της διάσταση.

6.1.1 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις μέτρησης της ντροπής

Από τα αποτελέσματα της πολλαπλής ανάλυσης διακύμανσης που πραγματοποιήθηκε για να εξεταστεί η επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στη συνολική βαθμολογία των παιδιών στη ντροπή BSGQ βρέθηκε ότι το φύλο δεν επιδρά στις απαντήσεις των παιδιών, $F(1,181) = 2.24$, $p = .136$, $\eta^2 = .012$. Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι ούτε η τάξη φοίτησης επιδρούσε στις απαντήσεις τους, $F(2,181) = .80$, $p = .448$, $\eta^2 = .009$.

6.1.2 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις κοινωνικού άγχους

Όσον αφορά την επίδραση του φύλου στις επιδόσεις των παιδιών στη μέτρηση του κοινωνικού άγχους βρέθηκε ότι η συγκεκριμένη ανεξάρτητη μεταβλητή δεν άσκησε επίδραση στις απαντήσεις των παιδιών τόσο στη συνολική βαθμολογία της κλίμακας: SASC_Σύνολο, $F(1,181) = 0.33$, $p = .856$, $\eta^2 = .007$, όσο και στις τέσσερις υποκλίμακες: Φόβος αρνητικής αξιολόγησης SASC_Φόβος, $F(1,181) = 0.73$, $p = .391$, $\eta^2 = .004$, Κοινωνική αποφυγή νέων καταστάσεων SASC_Κοιν αποφ., $F(1,181) = 0.45$, $p = .501$, $\eta^2 = .003$, Γενικευμένη κοινωνική αποφυγή SASC-Γενικ. Κοιν αποφ., $F(1,181) = .507$, $p = .478$, $\eta^2 = .003$ και Ενδιαφέροντα SASC_Ενδιαφέροντα, $F(1,181) = 1.07$, $p = .302$, $\eta^2 = .006$.

Ωστόσο, η μεταβλητή της τάξης φοίτησης διαπιστώθηκε ότι επιδρά στις αξιολογήσεις των παιδιών τόσο στο σύνολο της κλίμακας κοινωνικού άγχους SASC_Σύνολο, $F(2,181) = 5.05$, $p = .007$, $\eta^2 = 0.53$, όσο και σε δύο από τις υποκλίμακες: SASC_Φόβος, $F(2,181) = 9.07$, $p = .00$, $\eta^2 = .091$ και SASC_Γενικ. Κοιν αποφ. $F(2,181) = 7.15$, $p = .001$, $\eta^2 = .073$. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που φοιτούσαν στη Δ' δημοτικού ($M = 19.26$, $SD = 5.77$) βρέθηκε να παρουσιάζουν υψηλότερες βαθμολογίες, τόσο από τα παιδιά της Ε' δημοτικού ($M = 15.78$, $SD = 5.64$), όσο και από αυτά που φοιτούσαν στην ΣΤ' δημοτικού ($M = 18.00$, $SD = 5.55$). Η τάξη φοίτησης, ωστόσο, δεν άσκησε επίδραση στην υποκλίμακα του κοινωνικού άγχους που μετρά την κοινωνική αποφυγή νέων κοινωνικών καταστάσεων SASC_Κοιν αποφ., $F(2,181) = 0.97$, $p = .378$, $\eta^2 = .011$) και στην υποκλίμακα που αφορά στα ενδιαφέροντα των παιδιών SASC_Ενδιαφέροντα $F(2,181) = 0.45$, $p = .637$, $\eta^2 = .005$.

6.1.3 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στις επιδόσεις στα έργα της ΘτΝ

Τέλος, εξετάστηκε η επίδραση του φύλου και της τάξης φοίτησης στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα της ΘτΝ. Όσον αφορά το φύλο, δε βρέθηκε να επιδρά στο έργο που μετρά τη γνωστική διάσταση της ΘτΝ (Παράξενες Ιστορίες) ΓνωστΘτΝ_Σύνολο, $F(1,181) = 1.11$, $p = .293$, $\eta^2 = .006$. Παράλληλα, από τα αποτελέσματα της πολλαπλής ανάλυσης διακύμανσης διαπιστώθηκε ότι ούτε η ανεξάρτητη μεταβλητή της τάξης φοίτησης άσκησε επίδραση στο συγκεκριμένο έργο της ΘτΝ ΓνωστΘτΝ_Σύνολο, $F(1,181) = 1.93$, $p = .147$, $\eta^2 = .021$.

Ωστόσο τόσο το φύλο, όσο και η τάξη φοίτησης βρέθηκε ότι άσκησαν επίδραση στο έργο που μετρά τις επιδόσεις των παιδιών στη συναισθηματική διάσταση της

ΘτΝ (Έργο Πραγματικών και Παραπλανητικών Συναισθημάτων) ΣυνΘτΝ_Σύνολο. Πιο συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στις επιδόσεις των παιδιών ανάλογα με το φύλο τους, $F(1,181) = 5.51$, $p = .02$, $\eta^2 = .030$. Διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια είχαν υψηλότερες επιδόσεις στο συγκεκριμένο έργο της ΘτΝ ($M = 12,00$, $SD = 4.05$) συγκριτικά με τα κορίτσια ($M = 10,64$, $SD = 4.34$). Παράλληλα, και η τάξη φοίτησης βρέθηκε να επιδρά στο έργο που μετρά τις επιδόσεις των παιδιών στη συναισθηματική διάσταση της ΘτΝ, ΣυνΘτΝ_Σύνολο, $F(2,181) = 4.74$, $p = .01$, $\eta^2 = .050$. Τα παιδιά που φοιτούσαν στην ΣΤ' δημοτικού ($M = 12.34$, $SD = 3.85$) σημείωσαν καλύτερες επιδόσεις στο έργο ΣυνΘτΝ_Σύνολο τόσο από τα παιδιά που φοιτούσαν στην Ε' δημοτικού ($M = 10.35$, $SD = 4.19$), όσο και από αυτά της Δ' δημοτικού ($M = 10.12$, $SD = 4.62$).

Πίνακας 3: Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος των μεταβλητών της έρευνας για το σύνολο του δείγματος και για κάθε τάξη φοίτησης ξεχωριστά

	Δ' δημοτικού			Ε' δημοτικού			ΣΤ' δημοτικού			Σύνολο		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range
<i>Ντροπή</i>												
BSGQ	12.98	2.47	10	12.70	2.96	11	13.29	2.54	10	13.04	2.64	12
<i>Κοινωνικό άγχος</i>												
SASC_Σύνολο	19.26	5.77	26	15.78	5.64	25	18.00	5.55	32	17.70	5.76	35
SASC_Φόβος	6.66	3.04	12	4.50	2.73	11	6.35	2.93	15	5.90	3.03	16
SASC_Κοιν.αποφ.	5.34	2.56	11	4.63	2.55	12	4.87	2.66	10	4.93	2.60	12
SASC_Γενικ. Κοιν αποφ.	2.76	1.57	6	1.69	1.56	6	1.92	1.49	8	2.07	1.58	8
SASC-Ενδιαφέροντα	4.72	1.49	6	4.96	1.56	8	4.86	1.29	6	4.85	1.42	8
<i>Θεωρία του νου</i>												
ΓνωστΘτN_Σύνολο	5.06	1.36	6	4.83	1.24	7	5.24	1.00	6	5.07	1.18	7
ΣυνΘτN_Σύνολο	10.12	4.62	18	10.35	4.19	18	12.34	3.85	18	11.30	4.25	18
ΣυνΘτN_Θετική	5.04	2.45	9	5.19	2.55	9	6.01	2.40	9	5.58	2.48	9
ΣυνΘτN_Αρνητική	5.12	2.85	9	5.20	2.52	9	6.33	2.42	9	5.73	2.61	9

Πίνακας 4: Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος των μεταβλητών της έρευνας για το σύνολο του δείγματος και για κάθε τάξη φύλο ξεχωριστά

	Αγόρι			Κορίτσι			Σύνολο		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range	<i>M</i>	<i>SD</i>	Range
<i>Ντροπή</i>									
BSGQ	12.76	2.62	11	13.30	2.65	12	13.04	2.64	12
<i>Κοινωνικό άγχος</i>									
SASC_Σύνολο	17.53	5.85	35	17.85	5.71	26	17.70	5.76	35
SASC_Φόβος	6.00	3.13	16	5.80	2.94	13	5.90	3.03	16
SASC_ Κοιν αποφ.	4.76	2.62	12	5.08	2.59	10	4.43	2.60	12
SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ.	2.16	1.57	8	1.99	1.59	6	2.07	1.58	8
SASC-Ενδιαφέροντα	4.75	1.48	8	4.95	1.37	7	4.85	1.42	8
<i>Θεωρία του νου</i>									
ΓνωστΘτN_Σύνολο	5.01	1.12	7	45.14	1.24	6	5.00	1.18	7
ΣυνΘτN_Σύνολο	12.00	4.05	18	10.64	4.34	18	11.30	4.25	18
ΣυνΘτN_Θετική	5.98	2.32	9	5.21	2.57	9	5.58	2.48	9
ΣυνΘτN_Αρνητική	6.08	2.61	9	5.41	2.58	9	5.73	2.61	9

6.2 Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας

Ο πίνακας 5 παρουσιάζει τις διαμεταβλητές συσχετίσεις, με τη χρήση του συντελεστή συσχέτισης Pearson r . Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα στατιστικά σημαντικά αποτελέσματα που προέκυψαν από τις διαμεταβλητές συσχετίσεις μεταξύ των εξεταζόμενων μεταβλητών.

Η κλίμακα μέτρησης της ντροπής BSGQ παρουσίασε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μόνο με τη SASC-R τόσο στο σύνολό της ($r = .24, p < .01$), όσο και με ορισμένες υποκλίμακες της. Πιο συγκεκριμένα, όταν εξετάστηκε η πιθανή σχέση της BSGQ με τις υποκλίμακες της SASC-R διαπιστώθηκε ότι συσχετίζονταν θετικά, με στατιστικά σημαντικό τρόπο, με δύο από τις τέσσερις υποκλίμακες, την SASC_Φόβος (Φόβος αρνητικής αξιολόγησης-Fear of negative evaluation, $r = .15, p < .05$) και την SASC_Κοιν αποφ. (Κοινωνική αποφυγή και δυσφορία με νέους ή άγνωστους συνομηλίκους -Social Avoidance and Distress with new or unfamiliar peers, $r = .24, p < .01$).

Η κλίμακα SASC-R στο σύνολο της, εκτός από την προαναφερθείσα σχέση με την κλίμακα της ντροπής BSGQ, εμφάνισε ισχυρή θετική στατιστικά σημαντική σχέση σε επίπεδο 1% με τρεις από τις υποκλίμακες της: SASC_Φόβος ($r = .79$), SASC_Κοιν αποφ. ($r = .77$), SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ. (Γενικευμένη κοινωνική αποφυγή, $r = .66$) και μικρή θετική στατιστικά σημαντική σχέση με την υποκλίμακα SASC_Ενδιαφέροντα ($r = .20$).

Έπειτα, η υποκλίμακα SASC_Φόβος εκτός από τις σχέσεις που έχουν ήδη αναφερθεί, παρουσίασε θετική, μέτρια στατιστικά σημαντική σχέση με τις υποκλίμακες που μετρούν την κοινωνική αποφυγή, τόσο με αυτή που αφορά την κοινωνική αποφυγή νέων καταστάσεων SASC_ Κοιν αποφ. ($r = .40, p < .01$), όσο και με την υποκλίμακα γενικευμένης κοινωνικής αποφυγής SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ. ($r = .48, p < .01$). Η υποκλίμακα SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ. πέρα από τις προαναφερθείσες σχέσεις, παρουσίασε θετικά στατιστικά σημαντική σχέση με τη SASC_ Κοιν αποφ. ($r = .40, p < .01$).

Αναφορικά με τα έργα της Θτν, το έργο που μετρά τη γνωστική διάσταση ΓνωστΘτN_Σύνολο (Παράξενες Ιστορίες) παρουσίασε θετική στατιστικά σημαντική σχέση μόνο με το έργο που μετρά τη συναισθηματική διάσταση της ΘτN ΣυνΘτN_Σύνολο (Έργο Πραγματικών και Παραπλανητικών Συναισθημάτων) ($r =$

.37, $p < .01$) και τις δύο υποκατηγορίες της ΣυνΘτN_Θετική ($r = .32, p < .01$) και ΣυνΘτN_Αρνητική ($r = .32, p < .01$).

Έπειτα, η ΣυνΘτN_total εκτός από τη σχέση της με το άλλο έργο της ΘτN, παρουσίασε ισχυρή θετική στατιστικά σημαντική σχέση με τις δύο διαστάσεις της ΣυνΘτN_Θετική ($r = .82, p < .01$) και ΣυνΘτN_Αρνητική ($r = .84, p < .01$). Επιπλέον, η μεταβλητή ΣυνΘτN_Θετική πέραν των σχέσεων που ήδη αναφέρθηκαν, παρουσίασε στατιστικά σημαντική σχέση με την ΣυνΘτN_Αρνητική ($r = .39, p < .01$).

Πίνακας 5: Διαμεταβλητές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Ντροπή</i>										
1. BSGQ	-	.24**	.15*	.24**	.07	.10	.08	.06	.05	.05
<i>Κοινωνικό άγχος</i>										
2. SASC_Σύνολο		-	.80**	.78**	.66**	.20**	.01	.08	.04	.08
3. SASC_Φόβος			-	.40**	.48**	-.09	.05	.11	.06	.12
4. SASC_ Κοιν αποφ.				-	.40**	.07	.03	.06	.02	.05
5. SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ.					-	-.12	-.07	-.01	-.05	.03
6. SASC_Ενδιαφέροντα						-	-.07	.01	.03	-.02
<i>Θεωρία του νου</i>										
7. ΓνωστΘτN_Σύνολο							-	.37**	.32**	.32**
8. ΣυνΘτν_Σύνολο								-	.82**	.84**
9. ΣυναισθΘτN_Θετική									-	.39**
10. ΣυνΘτN_Σύνολο										-

*Η συσχέτιση είναι στατιστικώς σημαντική για $p < .05$

** Η συσχέτιση είναι στατιστικώς σημαντική για $p < .01$

6.2.1 Μερικές συσχετίσεις

Οι μερικές συσχετίσεις που πραγματοποιήθηκαν μετά την αφαίρεση της επίδρασης της μεταβλητής της τάξης φοίτησης δεν παρουσίασαν μεγάλη διαφοροποίηση συγκριτικά με τις διαμεταβλητές συσχετίσεις. Η κύρια αλλαγή που διαπιστώθηκε ήταν η μικρή αύξηση ή μείωση των συσχετίσεων μεταξύ ορισμένων μεταβλητών. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι η κλίμακα μέτρησης της ντροπής BSGQ παρουσίασε θετικά στατιστικά σημαντική σχέση με την κλίμακα μέτρησης του κοινωνικού άγχους SASC-R, τόσο στο σύνολο της ($r = .24, p < .01$), όσο και με τις δύο από τις τέσσερις υποκλίμακες της: την υποκλίμακα που μετράει το φόβο αρνητικής αξιολόγησης SASC_Φόβος ($r = .15, p < .05$) και αυτή που αφορά την κοινωνική αποφυγή νέων καταστάσεων SASC_Κοιν αποφ. ($r = .24, p < .05$), ακόμα και μετά την αφαίρεση της επίδρασης της μεταβλητής της τάξης φοίτησης.

Έπειτα η κλίμακα SASC-R στο σύνολο της, συνέχισε να εμφανίζει ισχυρή θετική στατιστικά σημαντική σχέση σε επίπεδο 1% με τρεις από τις υποκλίμακες της: SASC_Φόβος ($r = .80$), SASC_Κοιν αποφ. ($r = .78$), SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ. ($r = .66$) και μικρή θετική στατιστικά σημαντική σχέση με την υποκλίμακα SASC_Ενδιαφέροντα ($r = .20, p < .01$). Παράλληλα, οι υποκλίμακες της SASC-R ύστερα από την αφαίρεση της επίδρασης της μεταβλητής της τάξης φοίτησης διατήρησαν τη θετική στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ τους, παρουσιάζοντας μια πολύ μικρή αύξηση στην ένταση της σχέσης. Συγκεκριμένα, η θετική, μέτρια στατιστικά σημαντική σχέση της υποκλίμακας SASC_Φόβος παρουσίασε μικρή αύξηση στην ένταση με τις υποκλίμακες SASC_Κοιν αποφ. ($r = .40, p < .01$) και SASC_Soc ($r = .50, p < .01$). Επίσης, η υποκλίμακα SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ. παρουσίασε μια πολύ μικρή μείωση στην ένταση της θετικά στατιστικά σημαντικής σχέσης με τη SASC_Κοιν αποφ ($r = .39, p < .01$).

Τέλος, όσον αφορά τα έργα ΘτN, τα αποτελέσματα δε διαφοροποιήθηκαν σε σχέση με τις διαμεταβλητές συσχετίσεις, με τη ΓνωστΘτN_Σύνολο να διατηρεί τη θετική στατιστικά σημαντική συσχέτιση τόσο με το σύνολο της ΣυνΘτN_Σύνολο ($r = .37, p < .01$), όσο και με τις διαστάσεις της ΣυνΘτN_Θετική ($r = .32, p < .01$) και ΣυνΘτN_Αρνητική ($r = .31, p < .01$).

Πίνακας 6: Μερικές συσχετίσεις, μετά την αφαίρεση της επίδρασης μεταβλητής της τάξης φοίτησης μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Ντροπή</i>										
1. BSGQ	-	.24**	.15*	.24**	.06	.10	.08	.07	.06	.06
<i>Κοινωνικό άγχος</i>										
2. SASC_Σύνολο		-	.79**	.77**	.66**	.20**	.01	.09	.05	.09
3. SASC_Φόβος			-	.40**	.50**	-.09	.05	.12	.06	.12
4. SASC_ Κοιν αποφ.				-	.40**	.07	.03	.07	.03	.07
5. SASC_ Γενικ. Κοιν αποφ.					-	-.11	-.05	.03	-.03	.06
6. SASC_Ενδιαφέροντα						-	-.07	.01	.03	-.02
<i>Θεωρία του νου</i>										
7. ΓνωστΘτN_Σύνολο							-	.37**	.32**	.31**
8. ΣυνΘτν_Σύνολο								-	.82**	.84**
9. ΣυνΘτN_Θετική									-	.39**
10. ΣυνΘτN_Αρνητική										

* Η συσχέτιση είναι στατιστικώς σημαντική για $p < .05$

** Η συσχέτιση είναι στατιστικώς σημαντική για $p < .01$

7. Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα είχε τους εξής στόχους: 1) Να εξεταστεί η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την ΘτΝ, σε παιδιά ηλικίας 9-11 ετών. 2) Να εξεταστεί η επίδραση του φύλου και της ηλικίας στις τρεις μεταβλητές. Παρακάτω γίνεται αναφορά στα βασικότερα ευρήματα της έρευνας και η σύγκριση αυτών με αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών που διερεύνησαν τις σχέσεις μεταξύ των προαναφερθεισών μεταβλητών.

7.1 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στο κοινωνικό άγχος

Όσον αφορά το κοινωνικό άγχος, η υπόθεση ότι θα υπάρξουν διαφυλικές διαφορές στην εκδήλωση του δεν επιβεβαιώθηκε καθώς βρέθηκε ότι η συγκεκριμένη ανεξάρτητη μεταβλητή δεν άσκησε επίδραση στις απαντήσεις των παιδιών. Το συγκεκριμένο εύρημα έρχεται σε αντίθεση με σημαντικό αριθμό ερευνών στις οποίες διαπιστώθηκε ότι η μεταβλητή του φύλου ασκεί επίδραση στο κοινωνικό άγχος και πιο συγκεκριμένα τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους εμφανίζονται συχνότερα στα κορίτσια από ότι στα αγόρια (Bittner et al., 2007. Inam, Mahjabeen, & Abiodullah, 2012. Morgan & Banerjee, 2006. Van Roy, Kristensen, Groholt, & Clench-Aas, 2009). Μια εξήγηση για τη διαφοροποίηση στα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας από τις προαναφερθείσες μελέτες θα μπορούσε να είναι το γεγονός ότι το ηλικιακό εύρος αυτών των ερευνών περιελάμβανε και συμμετέχοντας εφηβικής ηλικίας. Έχει υποστηριχτεί ότι στην εφηβεία, οι ορμονικές αλλαγές και οι διαφορετικές κοινωνικές προσδοκίες συμβάλλουν στην συχνότερη εμφάνιση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχος στα κορίτσια. Αντίθετα, σε έρευνες (Hajjamini, Masoud, Ebadi, Mahboubh, & Matin, 2012. Lynham, Street, Abbott, & Rapee, 2008. Weeks, Coplan & Kingsbury, 2009) που πραγματοποιήθηκαν σε μικρότερες ηλικιακές ομάδες, όπως σε αυτή της συγκεκριμένης έρευνας, δεν διαπιστώθηκαν διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια.

Εκτός από την επίδραση του φύλου, ελέγχθηκε η υπόθεση ότι η ηλικία θα ασκήσει επίδραση στην εκδήλωση του κοινωνικού άγχους των παιδιών, η οποία επιβεβαιώθηκε. Τα παιδιά που φοιτούσαν στη Δ΄ δημοτικού παρουσίασαν υψηλότερες βαθμολογίες, τόσο συγκριτικά με τα παιδιά της Ε΄ δημοτικού, όσο και με αυτά που φοιτούσαν στην ΣΤ΄ δημοτικού. Επομένως, τα παιδιά μικρότερης ηλικίας εμφάνιζαν περισσότερα συμπτώματα κοινωνικού άγχους σε σχέση με τα

μεγαλύτερα παιδιά. Το εύρημα αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με μελέτες στις οποίες έχουν διαπιστωθεί ελαφρές αλλαγές ή ακόμα και μειώσεις στην εκδήλωση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους όσο οδηγούμαστε προς το τέλος της παιδικής ηλικίας έως την πρώιμη εφηβεία (Campbell, Rapee, & Spence, 2001. La Greca, Dandes, Wick, Shaw & Stone, 1988. Rao et al., 2007). Για παράδειγμα, σε μια από τις πρώτες έρευνες που διεξήχθησαν, οι La Greca et al. (1988) χορήγησαν την κλίμακα SASC σε 287 μαθητές Β έως ΣΤ΄ δημοτικού και βρέθηκε ότι τα παιδιά μικρότερων τάξεων ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους συγκριτικά με αυτά των μεγαλύτερων τάξεων.

7.2 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στην προδιάθεση για ντροπή

Η υπόθεση ότι το φύλο και η ηλικία θα ασκούσαν επίδραση στην προδιάθεση για ντροπή δεν επιβεβαιώθηκε. Από το τους ελέγχους που πραγματοποιήθηκαν βρέθηκε ότι το φύλο δεν φάνηκε να επιδρά στατιστικά σημαντικά στις απαντήσεις των παιδιών στο εργαλείο μέτρησης της ντροπής BSGQ. Παράλληλα, διαπιστώθηκε ότι ούτε η τάξη φοίτησης επιδρούσε στις απαντήσεις τους. Αναφορικά με το φύλο, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έρχονται σε αντίθεση με αποτελέσματα δύο πρόσφατων μετα-αναλύσεων όπου διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν διαφορές φύλου στο αυτοσυνειδησιακό συναίσθημα της ντροπής στην παιδική και εφηβική ηλικία και πιο συγκεκριμένα ότι τα κορίτσια αντιμετωπίζουν υψηλότερα επίπεδα ντροπής από τα αγόρια (Chaplin & Aldao, 2013. Else-Quest, Higgins, Allison, & Morton, 2012). Έπειτα, όσον αφορά την ηλικία, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με αυτά προηγούμενων ερευνών στις οποίες διαπιστώθηκε ότι η ηλικία δεν άσκησε επίδραση στις επιδόσεις των παιδιών (Ferguson, Stegge, Miller, & Olsen, 1999. Szentagotai-Tatar & Miu, 2016).

7.3 Επίδραση της τάξης φοίτησης και του φύλου στην ΘτΝ

Αναφορικά με τις επιδόσεις των παιδιών στα έργα της ΘτΝ η υπόθεση ότι οι διαφορές στο φύλο και την ηλικία θα ασκούσαν επίδραση στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα της ΘτΝ επιβεβαιώθηκε. Τα παιδιά που φοιτούσαν στην ΣΤ΄ δημοτικού (12 ετών) σημείωσαν τις υψηλότερες επιδόσεις από τις άλλες δύο τάξεις φοίτησης (Δ΄ και Ε΄ δημοτικού), ενώ ταυτόχρονα τα παιδιά που φοιτούσαν στην μικρότερη τάξη (Δ΄

δημοτικού, 10 ετών) σημείωσαν τις χαμηλότερες βαθμολογίες. Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με την προηγούμενη βιβλιογραφία, με σημαντικό αριθμό ερευνών να υποστηρίζει ότι η ηλικία επηρεάζει τις επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ (Astington & Jenkins, 1995. Calero, Salles, Semelman, & Sigman, 2013. Dumontheil, Apperly, & Blakemore, 2010. Moran, 2013). Σύμφωνα με τους ερευνητές, η κατάκτηση των ικανοτήτων της ΘτΝ παρουσιάζει μια εξελικτική πορεία. Για παράδειγμα, τα παιδιά αρχικά αναπτύσσουν θεωρίες σχετικά με βασικά συναισθήματα όπως η ευτυχία, η λύπη ή ο φόβος και καθώς μεγαλώνουν, η κατανόησή τους εξελίσσεται προς ολοένα και περισσότερες νοητικές και αντιπροσωπευτικές καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένων των συναισθημάτων που προκύπτουν από ψευδείς πεποιθήσεις (Gornik & Wellman, 1994. Wellman & Liu, 2004).

Έπειτα, η υπόθεση ότι το φύλο θα ασκήσει επίδραση στις επιδόσεις των παιδιών στη ΘτΝ επιβεβαιώθηκε, με τα αγόρια να εμφανίζουν υψηλότερες βαθμολογίες στο έργο που μετρά τις επιδόσεις των παιδιών στη συναισθηματική διάσταση της ΘτΝ (Real and Deceptive Emotion task). Το εύρημα αυτό έρχεται να συμπληρώσει αποτελέσματα ερευνών που υποστηρίζουν ότι τα αγόρια παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής κατανόησης (Laible & Thompson, 1998. Russell, Tchanturia, Rahman, & Schmidt, 2007) από ότι τα κορίτσια. Βέβαια, οι έρευνες αυτές αφορούσαν είτε παιδιά προσχολικής ηλικίας, είτε ενήλικες. Αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών (Bosacki, & Astington, 2001. Devine & Hughes, 2013) στην ηλικιακή ομάδα που εξετάζει η συγκεκριμένη έρευνα έρχονται σε αντίθεση με τα ευρήματα, καταδεικνύοντας ότι τα κορίτσια παρουσιάζουν πιο αναπτυγμένη ΘτΝ, και ειδικότερα όσον αφορά τη συναισθηματική διάσταση της ΘτΝ.

7.4 Σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και το κοινωνικό άγχος

Η υπόθεση που είχε διατυπωθεί, σύμφωνα με την οποία η προδιάθεση των παιδιών για ντροπή αναμένεται να συσχετίζεται θετικά με το κοινωνικό τους άγχος, επιβεβαιώθηκε. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι υπάρχει μια θετική σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή των παιδιών ηλικίας 9 έως 11 ετών και στο κοινωνικό τους άγχος. Το εργαλείο μέτρησης της ντροπής (BSGQ) διαπιστώθηκε ότι συσχετίζονταν θετικά τόσο με το εργαλείο μέτρησης του

κοινωνικού άγχους (SASC-R) στο σύνολό του, όσο και με τις 2 από τις τέσσερις υποκλίμακες του. Παρόλο που ύστερα από βιβλιογραφική ανασκόπηση δεν βρέθηκε άλλη μελέτη που να έχει εξετάσει τη σχέση ανάμεσα σε προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα, τα ευρήματα της μελέτης συμφωνούν με αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν με δείγματα εφήβων και ενηλίκων.

Για παράδειγμα στην έρευνα που διεξήγαγαν οι Michail και Birchwood (2012) σε άτομα ηλικίας 16 - 35 ετών, διαπίστωσαν ότι η προδιάθεση για ντροπή κινούνταν σε υψηλά επίπεδα στα άτομα με συμπτώματα κοινωνικού άγχους, συγκριτικά με εκείνα που δεν παρουσίαζαν τέτοιου είδους συμπτώματα (Michail & Birchwood, 2012). Στατιστικά σημαντική θετική σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος διαπιστώθηκε και σε άλλες έρευνες, όπως σε αυτές των Hedman et al (2013) και των Lazarus και Shahar (2018). Επιπλέον, η μελέτη των Fergus et al. (2010), έδειξε ότι η μείωση της προδιάθεσης για ντροπή ύστερα από θεραπεία οδήγησε στον ταυτόχρονο μετριασμό των συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους (Fergus et al., 2010).

7.5 Σχέση ανάμεσα στα έργα ΘτΝ και το κοινωνικό άγχος

Η υπόθεση που διατυπώθηκε, σύμφωνα με την οποία οι επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ θα σχετίζονται με το κοινωνικό άγχος, δεν επιβεβαιώθηκε. Το εργαλείο μέτρησης του κοινωνικού άγχους Sasc-R δεν παρουσίασε στατιστικά σημαντική σχέση ούτε με το έργο της Θτν που αφορούσε στη συναισθηματική όψη της θεωρίας του νου (Real and Deceptive Emotion task), αλλά ούτε και με αυτό που μετρούσε τη γνωστική πλευρά της ΘτΝ (Strange stories). Το συγκεκριμένο εύρημα, ωστόσο, βρίσκεται σε συμφωνία με αποτελέσματα τριών προηγούμενων μελετών που διεξήχθησαν σε παρόμοιο ηλικιακό εύρος. Συγκεκριμένα, στην πρόσφατη έρευνα των Colonnese, et al. (2017) σε παιδιά 4 έως 9 ετών δεν διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ της κατανόησης των ψευδών πεποιθήσεων β τάξης και του κοινωνικού άγχους των παιδιών. Σε παρόμοια αποτελέσματα κατέληξαν και οι Broeren και Lester (2013) καθώς η ΘτΝ δεν πρόβλεψε μια προδιάθεση για κοινωνικό άγχος. Τέλος, στην έρευνα των Banerjee και Henderson (2001) σε παιδιά 6-11 ετών, δεν παρατηρήθηκε συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και στα έργα ψευδούς πεποίθησης α' τάξης (Banerjee & Henderson, 2001).

7.6 Σχέση ανάμεσα στα έργα ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή

Όσον αφορά τη σχέση ανάμεσα στα έργα της ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή η υπόθεση ότι η επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ θα συσχετίζεται με την προδιάθεση για ντροπή δεν επιβεβαιώθηκε από την ανάλυση των δεδομένων. Το εργαλείο μέτρησης της προδιάθεσης για ντροπή (BSGQ) δεν παρουσίασε στατιστικά σημαντική σχέση ούτε με το έργο της Θτν που αφορούσε στη συναισθηματική όψη της θεωρίας του νου (Real and Deceptive Emotion task), αλλά ούτε και με αυτό που μετρούσε τη γνωστική πλευρά της ΘτΝ (Strange stories). Το συγκεκριμένο εύρημα δεν συμπίπτει με προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα μελετών που πραγματοποιήθηκαν σε παιδιά αντίστοιχης ηλικίας, τα οποία έδειξαν ότι τα ελλείμματα στη ΘτΝ εξήγησαν τη δυσκολία που αντιμετώπιζαν τα παιδιά με αυτισμό όταν τους ζητήθηκε να εντοπίσουν εκφράσεις ντροπής και αμηχανίας (Heerey et al, 2003). Παράλληλα, οι Ferguson et. al. (1991) διαπίστωσαν μια θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή, με τα παιδιά της έρευνας να αναφέρουν ότι κατά τη βίωση του αυτοσυνειδησιακού συναισθήματος της ντροπής βασίζονταν συχνότερα στις αντιδράσεις και τις σκέψεις των άλλων για τα ίδια (Ferguson et. al., 1991). Μια πιθανή εξήγηση για τη διαφορά στα ευρήματα της παρούσας εργασίας από τα προηγούμενα ερευνητικά δεδομένα θα μπορούσε να αποτελεί το διαφορετικό ηλικιακό εύρος, καθώς η έρευνα των Ferguson et. al. (1991) πραγματοποιήθηκε σε παιδιά μικρότερης ηλικίας (6-9 ετών). Παράλληλα, στη μελέτη των Heerey et al. (2003) συμμετείχαν παιδιά με αυτισμό, ενώ στη συγκεκριμένη έρευνα έλαβαν μέρος παιδιά τυπικής ανάπτυξης.

7.7 Σημασία της παρούσας έρευνας

Η διεξαγωγή της παρούσας έρευνας παρείχε νέα δεδομένα για τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ, το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή, καθώς και για την επίδραση του φύλου και της ηλικίας σε αυτές τις μεταβλητές. Σύμφωνα με τη μέχρι τώρα βιβλιογραφία, αρκετές μελέτες έχουν διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στις προαναφερθείσες μεταβλητές. Ωστόσο, η σημασία της παρούσας έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι εξέτασε την παραπάνω σχέση σε παιδιά ηλικίας 10-12 ετών, δηλαδή σε μια ηλικιακή ομάδα με την οποία ελάχιστες προηγούμενες έρευνες έχουν ασχοληθεί. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που

πραγματοποιήθηκε, διαπιστώθηκε ότι η σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος δεν έχει μελετηθεί καθόλου στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Παράλληλα, ελάχιστες έρευνες έχουν διερευνήσει τη σχέση της ΘτΝ τόσο με την προδιάθεση για ντροπή, όσο και με το κοινωνικό άγχος. Επιπλέον, δεν βρέθηκε καμία ελληνική έρευνα που να εξετάζει τις σχέσεις των τριών αυτών μεταβλητών. Έπειτα, η χρήση δύο έργων της ΘτΝ, των Παράξενων Ιστοριών (Strange Stories, Harpe, 1994) και του Έργου Πραγματικών και Παραπλανητικών Συναισθημάτων (Harris et al., 1986) προσέφεραν τη δυνατότητα να διερευνηθεί τόσο η γνωστική όσο και η συναισθηματική διάσταση της ΘτΝ στην προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και στο κοινωνικό άγχος.

Τα ευρήματα που προέκυψαν αναφορικά με τις σχέσεις των τριών αυτών μεταβλητών, καθώς και την επίδραση της ηλικίας και του φύλου στην πιθανότητα εμφάνισης τους είναι δυνατόν να προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες σε εκπαιδευτικούς κατά την αξιολόγηση των ικανοτήτων των παιδιών και του τρόπου κοινωνικής τους αλληλεπίδρασης. Οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν από την έρευνα μπορούν να αποβούν χρήσιμες για την υλοποίηση δράσεων που θα έχουν ως βασικό στόχο την ενίσχυση των δεξιοτήτων των παιδιών στη ΘτΝ για την πρόληψη ή αντιμετώπιση πιθανών δυσκολιών και τη διαφύλαξη της ψυχικής υγείας των παιδιών.

7.8 Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η μελέτη έχει αρκετούς περιορισμούς που πρέπει να αναγνωριστούν. Αρχικά, ένας σημαντικός περιορισμός αφορά το δείγμα, καθώς η επιλογή του έγινε με βολική δειγματοληψία. Παράλληλα, ένας πιθανός περιορισμός αφορά στον τρόπο χορήγησης των εργαλείων. Το σύνολο των ερευνητικών εργαλείων χορηγήθηκε ταυτόχρονα σε όλους τους μαθητές μέσα στην αίθουσα διδασκαλίας, γεγονός που ενέχει τον κίνδυνο αντιγραφής και μη ειλικρινούς συμπλήρωσης τους.

Επιπλέον, ένας πιθανός περιορισμός της έρευνας θα μπορούσε να είναι η χρήση αυτοαναφορικών εργαλείων κοινωνικού άγχους (SASC-R) και ντροπής (BSGQ). Με τη συγκεκριμένη μέθοδο, εξαρτάται εξ ολοκλήρου από τον συμμετέχοντα η ειλικρινής και ακριβής αναφορά των συμπτωμάτων του κοινωνικού άγχους. Οι συμμετέχοντες μπορεί να υποτιμήσουν ή να υπερεκτιμήσουν την έκταση των συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους τους, γεγονός που θα είχε ως αποτέλεσμα τα δεδομένα να μην είναι αξιόπιστα. Η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να επωφεληθεί

από τη χρήση διαγνωστικών μέτρων κοινωνικού άγχους που θα χορηγηθούν από κλινικό ιατρό, ώστε να καταστεί δυνατή η πιο ακριβής αναπαράσταση των συμπτωμάτων τους. Επιπλέον, η χρήση ενός κλινικού πληθυσμού και η σύγκρισή του με έναν υγιή πληθυσμό ελέγχου μπορεί να επιτρέψει περισσότερες στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των ομάδων σχετικά με την απόδοσή τους σε έργα ΘτΝ.

Ένας ακόμα περιορισμός της έρευνας αφορά στη χρήση του έργου ‘Real and Deceptive Emotion task’ που χρησιμοποιήθηκε για τη μέτρηση της συναισθηματικής διάστασης της ΘτΝ. Μέχρι σήμερα το έργο έχει χρησιμοποιηθεί σε λίγες μόνο έρευνες, επομένως η μελλοντική του χρήση σε έρευνες που αξιολογούν τις επιδόσεις των παιδιών στην συγκεκριμένη διάσταση της ΘτΝ θεωρείται χρήσιμη.

Έπειτα, στη συγκεκριμένη έρευνα εξετάστηκαν οι πιθανές σχέσεις του κοινωνικού άγχους, της προδιάθεσης για ντροπή και της γνωστικής και συναισθηματικής διάστασης της ΘτΝ σε παιδιά 9 έως 11 ετών, δηλαδή σε παιδιά που ανήκαν στην μέση παιδική ηλικία. Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο αριθμός των μέχρι τώρα μελετών που διερεύνησαν τις προαναφερθείσες σχέσεις σε αυτή την ηλικιακή ομάδα είναι μικρός. Επομένως, θεωρείται κατάλληλη η μελλοντική διεξαγωγή περισσότερων παρόμοιων μελετών, με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών, ώστε να διευκρινιστεί περαιτέρω η σχέση μεταξύ των τριών μεταβλητών στην συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα.

Βιβλιογραφία

- Astington, J. W., & Jenkins, J. M. (1995). Theory of mind development and social understanding. *Cognition and Emotion*, 9(2-3), 151-165.
- Balsamo, M., Macchia, A., Carlucci, L., Picconi, L., Tommasi, M., Gilbert, P., & Saggino, A. (2014). Measurement of External Shame: An Inside View. *Journal of Personality Assessment*, 97(1), 81–89.
- Banerjee, M. (1997). Hidden emotions: pre-schoolers' knowledge of appearance-reality and emotion display rules. *Social Cognition*, 15, 107–132.
- Banerjee, R., & Henderson, L. (2001). Social-cognitive factors in childhood social anxiety: a preliminary investigation. *Social Development*, 10(4), 558-572.
- Baron-Cohen, S. (1989). The Autistic Child's Theory of Mind: a Case of Specific Developmental Delay. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 30(2), 285–297.
- Beidel, D. C., Turner, S. M., & Morris, T. L. (1999). Psychopathology of Childhood Social Phobia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(6), 643–650.
- Biedermann, F., Frajo-Apor, B., & Hofer, A. (2012). Theory of mind and its relevance in schizophrenia. *Current Opinion in Psychiatry*, 25(2), 71–75.
- Bilevicius, E., Single, A., Bristow, L. A., Foot, M., Ellery, M., Keough, M. T., & Johnson, E. A. (2018). Shame mediates the relationship between depression and addictive behaviours. *Addictive Behaviors*, 82, 94–100.
- Bittner, A., Egger, H. L., Erkanli, A., Jane Costello, E., Foley, D. L., & Angold, A. (2007). What do childhood anxiety disorders predict? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48(12), 1174–1183.
- Bosacki S., & Astington J. W. (1999). Theory of mind in preadolescence: relations between social understanding and social competence. *Social Development* 8, 237–255.

- Bosacki, S., & Astington, J. (2001). Theory of Mind in Preadolescence: Relations Between Social Understanding and Social Competence. *Social Development, 8*(2), 237–255.
- Broeren, S., & Lester, K. J. (2013). Relevance is in the eye of the beholder: Attentional bias to relevant stimuli in children. *Emotion, 13*(2), 262-269.
- Brooks, R., & Meltzoff, A. N. (2015). Connecting the dots from infancy to childhood: A longitudinal study connecting gaze following, language, and explicit theory of mind. *Journal of Experimental Child Psychology, 130*, 67–78.
- Burstein, M., He, J.-P., Kattan, G., Albano, A. M., Avenevoli, S., & Merikangas, K. R. (2011). Social phobia and subtypes in the National Comorbidity Survey Adolescent Supplement: Prevalence, correlates, and comorbidity. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 50*, 870-880.
- Cairney, J., McCabe, L., Veldhuizen, S., Corna, L.M., Streiner, D., & Herrmann, N. (2007). Epidemiology of social phobia in later life. *The American Journal of Geriatric Psychiatry, 15*, 224–33.
- Calero, C. I., Salles, A., Semelman, M., & Sigman, M. (2013). Age and gender dependent development of Theory of Mind in 6- to 8-years old children. *Frontiers in Human Neuroscience, 7*.
- Campbell, M. A., Rapee, R. M., & Spence, S. H. (2001). The nature of feared outcome representations in anxious and non-anxious children. *Australian Journal of Guidance and Counselling, 11*(1), 85-99.
- Carlson, S. M., Koenig, M. A., & Harms, M. B. (2013). Theory of mind. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science, 4*(4), 391-402.
- Caron, A. J. (2009). Comprehension of the representational mind in infancy. *Developmental Review, 29*, 69–95.
- Chaplin, T. M., & Aldao, A. (2013). Gender differences in emotion expression in children: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 139*(4), 735–765.

- Charman T., & Clements W. (2002). Is there a gender difference in false belief development? *Social Development, 11*, 1–10.
- Colonnesi, C., Nikolić, M., de Vente, W., & Bögels, S. M. (2017). Social anxiety symptoms in young children: investigating the interplay of theory of mind and expressions of shyness. *Journal of abnormal child psychology, 45*(5), 997-1011.
- Covert, M. V., Tangney, J. P., Maddux, J. E., & Heleno, N. M. (2003). Shame-Proneness, Guilt-Proneness, and Interpersonal Problem Solving: a Social Cognitive Analysis. *Journal of Social and Clinical Psychology, 22*(1), 1–12.
- Cutting, A. L., & Dunn, J. (2002). The cost of understanding other people: social cognition predicts young children's sensitivity to criticism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43*(7), 849–860.
- De Hooge, I. E., Breugelmans, S. M., Wagemans, F. M. A., & Zeelenberg, M. (2018). The social side of shame: approach versus withdrawal. *Cognition and Emotion, 1–7*.
- Devine R. T., Hughes C. (2012). Silent films and strange stories: theory of mind, gender, and social experiences in middle childhood. *Child Development, 84*, 989–1003.
- Dumontheil, I., Apperly, I. A., & Blakemore, S.-J. (2010). Online usage of theory of mind continues to develop in late adolescence. *Developmental Science, 13*(2), 331–338.
- Dunn, J. (1995). Children as psychologists: The later correlates of individual differences in understanding of emotions and other minds. *Cognition & Emotion, 9*(2-3), 187–201.
- Duval, C., Piolino, P., Bejanin, A., Eustache, F., & Desgranges, B. (2011). Age effects on different components of theory of mind. *Journal of Consciousness & Cognition, 20*, 627-642.

- Else-Quest, N. M., Higgins, A., Allison, C., & Morton, L. C. (2012). Gender differences in self-conscious emotional experience: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 138*(5), 947–981.
- Fergus, T. A., Valentiner, D. P., McGrath, P. B., & Jencius, S. (2010). Shame-and guiltproneness: Relationships with anxiety disorder symptoms in a clinical sample. *Journal of anxiety disorders, 24*(8), 811-815.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., & Damhuis, I. (1991). Children’s Understanding of Guilt and Shame. *Child Development, 62*(4), 827–839.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., Miller, E. R., & Olsen, M. E. (1999). Guilt, shame, and symptoms in children. *Developmental Psychology, 35*(2), 347–357.
- Ferguson, T. J., Brugman, D., White, J., & Eyre, H. L. (2007). Shame and guilt as morally warranted experiences. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.), *The self-conscious emotions: Theory and research* (pp. 330-348). New York, NY: Guilford Press.
- Fessler, D. M. T. (2007). From appeasement to conformity: Evolutionary and cultural perspectives on shame, competition, and cooperation. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.), *The self-conscious emotions: Theory and research* (pp. 174-193). New York: Guilford Press.
- Gilbert, P., & Trower, P. (1990). The evolution and manifestation of social anxiety. In W. R. Crozier (Ed.), *Shyness and embarrassment: Perspectives from social psychology* (pp. 144 –177). New York: Cambridge University Press.
- Gilbert, P. (1997). The evolution of social attractiveness and its role in shame, humiliation, guilt, and therapy. *British Journal of Medical Psychology, 70*, 113-147.
- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety and depression: the role of the evaluation of social rank. *Clinical Psychology and Psychotherapy, 7*, 174–189.

- Gilbert, P., & Miles, J. N. (2000). Sensitivity to social put-down: it's relationship to perceptions of social rank, shame, social anxiety, depression, anger and self-other blame. *Personality and Individual Differences*, 29(4), 757–774.
- Gopnik, A., & Wellman, H. M. (1992). Why the child's theory of mind really is a theory. *Mind & Language*, 7(1-2), 145-171.
- Hajiamini, Z., Masoud, S. N., Ebadi, A., Mahboubh, A., & Matin, A. A. (2012). Comparing the effects of ice massage and acupressure on labor pain reduction. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 18(3), 169–172.
- Harris, P. L., Donnelly, K., Guz, G. R., & Pitt-Watson, R. (1986). Children's understanding of the distinction between real and apparent emotion. *Child Development*, 57(4), 895-909.
- Harwood, M. D., & Farrar, M. J. (2006). Conflicting emotions: The connection between affective perspective taking and theory of mind. *British Journal of Developmental Psychology*, 24(2), 401-418.
- Hedman, E., Ström, P., Stünkel, A., & Mörtberg, E. (2013). Shame and guilt in social anxiety disorder: effects of cognitive behavior therapy and association with social anxiety and depressive symptoms. *PloS One*, 8(4), e61713.
- Heerey, E. A., Keltner, D., & Capps, L. M. (2003). Making Sense of Self-Conscious Emotion: Linking Theory of Mind and Emotion in Children With Autism. *Emotion*, 3(4), 394–400.
- Hidalgo, R.B., Barnett, S.D., & Davidson, J.R. (2001). Social anxiety disorder in review: two decades of progress. *International Journal of Neuropsychopharmacology*, 4, 279–298.
- Inam, A., Mahjabeen, A., & Abiodullah, M. (2012). Prevalence of Social Anxiety among Elementary Grade Children. *Bulletin of Education and Research*, 34(1), 55-64.
- Klein, R. G. (2009). Anxiety disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50,153–162.

- La Greca, A. M., Dandes, S. K., Wick, P., Shaw, K., & Stone, W. L. (1988). Development of the Social Anxiety Scale for Children: Reliability and concurrent validity. *Journal of Clinical Child Psychology, 17*(1), 84-91.
- Laible, D. J., & Thompson, R. A. (1998). Attachment and emotional understanding in preschool children. *Developmental Psychology, 34*(5), 1038–1045.
- Lazarus, G., & Shahar, B. (2018). The Role of Shame and Self-Criticism in Social Anxiety: A Daily-Diary Study in a Nonclinical Sample. *Journal of Social and Clinical Psychology, 37*(2), 107–127.
- Lecce, S., Bianco, F., Devine, R. T., Hughes, C., & Banerjee, R. (2014). Promoting theory of mind during middle childhood: A training program. *Journal of Experimental Child Psychology, 126*, 52–67.
- Lewis, H. B. (1971). Shame and guilt in neurosis. *Psychoanalytic Review, 58*(3), 419-438.
- Lutwak, N., & Ferrari, J. R. (1997). Shame-related social anxiety: Replicating a link with various social interaction measures. *Anxiety, Stress, & Coping, 10*(4), 335–340.
- Lyneham, H. J., Street, A. K., Abbott, M. J., & Rapee, R. M. (2008). Psychometric properties of the school anxiety scale—Teacher report (SAS-TR). *Journal of Anxiety Disorders, 22*(2), 292–300.
- MacDonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why Does Social Exclusion Hurt? The Relationship Between Social and Physical Pain. *Psychological Bulletin, 131*(2), 202–223.
- Matos, M., Pinto-Gouveia, J., & Gilbert, P. (2012). The Effect of Shame and Shame Memories on Paranoid Ideation and Social Anxiety. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 20*(4), 334–349.
- Mathieson K., & Banerjee R. (2011). Peer play, emotion understanding, and socio moral explanation: the role of gender. *British Journal of Development Psychology, 29*, 188–196.

- Matos, M., Pinto-Gouveia, J., & Gilbert, P. (2012). The Effect of Shame and Shame Memories on Paranoid Ideation and Social Anxiety. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 20(4), 334–349.
- Matos, M., Ferreira, C., Duarte, C., & Pinto-Gouveia, J. (2014). Eating disorders: When social rank perceptions are shaped by early shame experiences. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 88(1), 38–53.
- McLean, C. P., & Anderson, E. R. (2009). Brave men and timid women? A review of the gender differences in fear and anxiety. *Clinical Psychology Review*, 29, 496-505.
- Michail, M., & Birchwood, M. (2012). Social anxiety disorder and shame cognitions in psychosis. *Psychological Medicine*, 43(01), 133–142.
- Mills, R.L. (2005). Taking stock of the developmental literature on shame. *Developmental Review*, 25, 26–63.
- Μισαηλίδη, Π. (2003). *Η θεωρία των παιδιών για το νου*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ.Δαρδανός.
- Moran, J. M. (2013). Lifespan development: The effects of typical aging on theory of mind. *Behavioural Brain Research*, 237, 32–40.
- Morgan, J., & Banerjee, R. (2006). Social Anxiety and Self-Evaluation of Social Performance in a Nonclinical Sample of Children. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 35(2), 292–301.
- Muris, P., Steerneman, P., Meesters, C., Merckelbach, H., Horselenberg, R., van den Hogen, T., & van Dongen, L. (1999). The TOM Test: A New Instrument For Assessing Theory of Mind in Normal Children and Children with Pervasive Developmental Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29(1), 67–80.
- Muris P., & Meesters C. (2014). Small or big in the eyes of the other: on the developmental psychopathology of self-conscious emotions as shame, guilt, and pride. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 17, 19–40.

- Muris, P., Meesters, C., Bouwman, L., & Notermans, S. (2014). Relations Among Behavioral Inhibition, Shame- and Guilt-Proneness, and Anxiety Disorders Symptoms in Non-clinical Children. *Child Psychiatry & Human Development*, *46*(2), 209–216.
- Murphy, S. A., & Kiffin-Petersen, S. (2016). The Exposed Self: A Multilevel Model of Shame and Ethical Behavior. *Journal of Business Ethics*, *141*(4), 657–675.
- Nikolić, M., Colonnese, C., de Vente, W., & Bögels, S.M. (2016). Blushing in early childhood: feeling coy or socially anxious? *Emotion*, *16*, 475–487.
- Nikolić, M., Storm, L., Colonnese, C., Brummelman, E., Kan, K. J., & Bögels, S. (2019). Are Socially Anxious Children Poor or Advanced Mindreaders? *Child Development*, *7*, 22-34.
- Olson, S. L., Lopez-Duran, N., Lunkenheimer, E. S., Chang, H., & Sameroff, A. J. (2011). Individual differences in the development of early peer aggression: Integrating contributions of self-regulation, theory of mind, and parenting. *Development and Psychopathology*, *23*(01), 253–266.
- Olthof, T., Schouten, A., Kuiper, H., Stegge, H., & Jennekens-Schinkel, A. (2000). Shame and guilt in children: Differential situational antecedents and experiential correlates. *British Journal of Developmental Psychology*, *18*(1), 51–64.
- Olthof, T., Ferguson, T., Bloemers, E., & Deij, M. (2004). Morality and identity-related antecedents of children's guilt and shame attributions in events involving physical illness. *Cognition and Emotion*, *18*, 383–404.
- O'Toole, M.S., Hougaard, E., & Mennin, D.S. (2013). Social anxiety and emotion knowledge: A meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, *27*, 98–108.
- Pelletier, J., & Astington, J. W. (2004). Action, consciousness and theory of mind: Children's ability to coordinate story characters' actions and thoughts. *Early Education and Development*, *15*(1), 5-22.
- Peters, J. R., Geiger, P. J., Smart, L. M., & Baer, R. A. (2014). Shame and borderline personality features: The potential mediating role of anger and anger

- rumination. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5(1), 1-9.
- Pinel, E. C. (1999). Stigma consciousness: The psychological legacy of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(1), 114–128.
- Porter, A. C., Zelkowitz, R. L., & Cole, D. A. (2018). The unique associations of self-criticism and shame-proneness to symptoms of disordered eating and depression. *Eating Behaviors*, 29, 64–67.
- Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioral and brain sciences*, 1(4), 515-526.
- Rao, P. A., Beidel, D. C., Turner, S. M., Ammerman, R. T., Crosby, L. E., & Sallee, F. R. (2007). Social anxiety disorder in childhood and adolescence: Descriptive psychopathology. *Behaviour Research and Therapy*, 45(6), 1181–1191.
- Robins, R. W., & Schriber, R. A. (2009). The Self-Conscious Emotions: How are they Experienced, Expressed, and Assessed? *Social and Personality Psychology Compass*, 3(6), 887–898.
- Russell, T. A., Tchanturia, K., Rahman, Q., & Schmidt, U. (2007). Sex differences in theory of mind: A male advantage on Happé’s “cartoon” task. *Cognition & Emotion*, 21(7), 1554–1564.
- Shahar, B., Doron, G., & Szepsenwol, O. (2014). Childhood Maltreatment, Shame-Proneness and Self-Criticism in Social Anxiety Disorder: A Sequential Mediation Model. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 22(6), 570–579.
- Slaughter, V. (2015). Theory of Mind in Infants and Young Children: A Review. *Australian Psychologist*, 50(3), 169–172.
- Spence, S. H., & Rapee, R. M. (2016). The etiology of social anxiety disorder: An evidence-based model. *Behaviour Research and Therapy*, 86, 50–67.
- Stein, M.B., & Kean, Y. (2000). Disability and quality of life in social phobia. *American Journal of Psychiatry*, 157, 1606–1613.

- Stuewig, J., & McCloskey, L. A. (2005). The Relation of Child Maltreatment to Shame and Guilt Among Adolescents: Psychological Routes to Depression and Delinquency. *Child Maltreatment, 10*(4), 324–336.
- Stuewig, J., Tangney, J. P., Kendall, S., Folk, J. B., Meyer, C. R., & Dearing, R. L. (2014). Children's Proneness to Shame and Guilt Predict Risky and Illegal Behaviors in Young Adulthood. *Child Psychiatry & Human Development, 46*(2), 217–227.
- Szentágotai-Tátar, A., & Miu, A. C. (2016). Individual Differences in Emotion Regulation, Childhood Trauma and Proneness to Shame and Guilt in Adolescence. *PLOS ONE, 11*(11), e0167299.
- Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). *Emotions and social behavior. Shame and guilt*. New York: Guilford Press.
- Tangney, J. P., Miller, R. S., Flicker, L., & Barlow, D. H. (1996). Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions? *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(6), 1256–1269.
- Tangney, J. P., Wagner, P. E., Hill-Barlow, D., Marschall, D. E., & Gramzow, R. (1996). Relation of shame and guilt to constructive versus destructive responses to anger across the lifespan. *Journal of Personality and Social Psychology, 70*(4), 797–809.
- Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. *Annual Review of Psychology, 58*(1), 345–372.
- Trentacosta, C. J., & Izard, C. E. (2007). Kindergarten children's emotion competence as a predictor of their academic competence in first grade. *Emotion, 7*(1), 77–88.
- Van Roy, B., Kristensen, H., Groholt, B., & Clench-Aas, J. (2008). Prevalence and characteristics of significant social anxiety in children aged 8–13 years. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 44*(5), 407–415.
- Vetter, N. C., Altgassen, M., Phillips, L., Mahy, C. E. V., & Kliegel, M. (2013). Development of Affective Theory of Mind Across Adolescence:

- Disentangling the Role of Executive Functions. *Developmental Neuropsychology*, 38(2), 114–125.
- Walker S. (2005). Gender differences in the relationship between young children's peer-related social competence and individual differences in theory of mind. *The Journal of Genetic Psychology*, 166, 297–312.
- Weeks, M., Coplan, R. J., & Kingsbury, A. (2009). The correlates and consequences of early appearing social anxiety in young children. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(7), 965–972.
- Weeks, J. W., Heimberg, R. G., & Heuer, R. (2011). Exploring the Role of Behavioral Submissiveness in Social Anxiety. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 30(3), 217–249.
- Wellman, H. M., & Liu, D. (2004). Scaling of Theory-of-Mind Tasks. *Child Development*, 75(2), 523–541.
- Westenberg, M. P., Drewes, M. J., Goedhart, A. W., Siebe-link, B. M., & Treffers, P. D. (2004). A developmental analysis of self-reported fears in late childhood through mid-adolescence: Social-evaluative fears on the rise?. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 481–495.
- Woolley, A.W., Chabris, C.F., Pentland, A., Hashmi, N., & Malone, T.W. (2010). Evidence for a collective intelligence factor in the performance of human groups. *Science*, 330, 686–688.